

~~บทความวิจัย~~

แนวคิดในการใช้พุทธธรรม เพื่อดำเนินการทาง เศรษฐกิจในสังคมทุนนิยม วัชระ งามจิตรเจริญ

บทความนี้ต้องการนำเสนอผลของการวิจัยเรื่อง “แนวคิดในการใช้พุทธธรรมเพื่อดำเนินการทางเศรษฐกิจในสังคมทุนนิยม : กรณีศึกษา” ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการนำพุทธธรรมไปใช้ในการดำเนินการทางเศรษฐกิจ รวมทั้งการเปรียบเทียบพุทธธรรมกับหลักการและวิธีการของทุนนิยมและการตัดสินว่าพุทธธรรมกับทุนนิยมขัดกันหรือไม่ ซึ่งมีสาระสำคัญพอสรุปได้ดังนี้

หลักการและวิธีการของทุนนิยม

ก่อนจะพูดถึงหลักการและวิธีการของทุนนิยม เราควรทำความเข้าใจความหมายและลักษณะของทุนนิยมก่อนดังนี้

1. ความหมายและลักษณะของทุนนิยม

กล่าวโดยทั่วไป คำว่า “ทุนนิยม” (capitalism) หมายถึงระบบเศรษฐกิจอย่างหนึ่งและเป็นเศรษฐศาสตร์การเมือง (political economics) ชนิดหนึ่ง กล่าวอีกอย่างคือ “ทุนนิยม” บางครั้งหมายถึงระบบเศรษฐกิจชนิดหนึ่งที่มี “ทุน” (capital) เป็นปัจจัยการผลิต (means of production) ที่สำคัญ และบางครั้งหมายถึงลัทธิหรือแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ชนิดหนึ่งซึ่งถือกันว่ามีอดัม สมิท (Adam Smith 1723-1790) เป็นผู้นำ แต่มีปัญหาในการใช้คำนี้ เพราะระบบเศรษฐกิจที่เรียกว่า “ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม” ที่ใช้กันอยู่ทั่วโลกในปัจจุบันไม่ใช่ระบบทุนนิยมตามแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมอย่างอดัม สมิท แต่เป็นระบบผสมระหว่างทุนนิยมกับสังคมนิยม และมีลักษณะผูกขาดและการเอาตัวเอวเปรียบจนนักวิชาการของไทยบางคนเรียกว่า “ระบบนายทุน” เพราะนายทุน (capitalist) เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากระบบนี้มากกว่าผู้อื่น นอกจากนั้น แนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้ก็นิยมเรียกว่า “เสรีนิยม” มากกว่าทุนนิยม เพราะเป็นแนวคิดที่เสนอระบบเศรษฐกิจเสรีนิยม (liberal economy) หรือตลาดเสรี (free market) โดยไม่ได้พูดถึงเรื่องทุนในฐานะเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ และนักคิดในกลุ่มนี้อ้างอดัม สมิท ก็ได้ใช้คำว่า “ทุนนิยม” เรียกระบบเศรษฐกิจตามแนวคิดของตนเอง แต่ผู้ที่ใช้คำว่า “ทุน” และ “ทุนนิยม” เป็นคนแรกๆ และทำให้ทุนนิยมเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปคือคาร์ล มาร์กซ์ (Carl Marx 1818-1883) นักคิดสังคมนิยมชาวเยอรมัน และแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber 1864-1920) นักสังคมวิทยาและเศรษฐศาสตร์การเมืองชาวเยอรมัน

มาร์กซ์พูดถึงระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโดยชี้ให้เห็นว่า เป็นรูปแบบการผลิต (mode of production) ที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยการผลิตที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ ทุนเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของทุนนิยม ซึ่งต่างกับยุคทาสที่ใช้ทาสเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญและต่างกับยุคศักดินาที่ใช้ที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ดังนั้น เมื่อนิยามความหมายตามแนวคิดของมาร์กซ์ “ทุนนิยม” จึงหมายถึง รูปแบบการผลิตหรือระบบเศรษฐกิจชนิดหนึ่งที่มีทุนเป็นปัจจัยการผลิตหลัก โดยปัจจัยการผลิตจะอยู่ในมือของพวกนายทุน ซึ่งจ้างคนงานมาทำงานกับปัจจัยการผลิตของตนเพื่อผลิตสินค้าและบริการอันจะทำให้เจ้าของปัจจัยการผลิตนั้นได้ผลประโยชน์หรือกำไรหรือสิ่งที่มาร์กซ์เรียกว่า “มูลค่าส่วนเกิน” (surplus value) อันนำไปสู่การกดขี่แรงงาน การเอาตัวเอวเปรียบ และการผูกขาด

ทุนนิยมที่มาร์กซ์พูดถึงจึงมุ่งไปที่ระบบเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจริงมากกว่า ส่วนนักเศรษฐศาสตร์เสรีนิยมที่นักวิชาการรุ่นหลังเข้าใจกันว่าสนับสนุนระบบทุนนิยมอย่างอดัม สมิท กลับเน้นไปที่เรื่องระบบเศรษฐกิจที่เอกชนมีเสรีภาพ เป็นระบบตลาดเสรีที่มีการแข่งขันกันอย่างสมบูรณ์โดยไม่มี การผูกขาด จึงอาจกล่าวได้ว่า ทุนนิยมในทัศนะของนักเสรีนิยมมีความต่างกับทุนนิยมที่เกิดขึ้นจริง ดังที่ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เห็นว่า ระบบเศรษฐกิจในทัศนะของนักเสรีนิยมเป็นคนละอย่างกับทุนนิยมที่เกิดขึ้นจริงซึ่งฉัตรทิพย์เรียกว่า “ระบบนายทุน”

ตามคำอธิบายของฉัตรทิพย์ นาถสุภา โลกเสรีนิยมที่หน่วยเศรษฐกิจมีขนาดเล็ก อิสระ มีจำนวนมาก และแข่งขันกัน เป็นโลกในฝันไม่ใช่โลกในความเป็นจริง ระบบเศรษฐกิจยุโรปตะวันตกภายหลังการปฏิวัติประชาธิปไตยมีลักษณะเป็นระบบที่มีการผูกขาด ทุนอยู่ในมือคนกลุ่มน้อยมากขึ้นเรื่อยๆ คือเป็นระบบนายทุนหรือระบบกรูมพ์พี ไม่ใช่ระบบเสรีนิยม ระบบเสรีนิยมจึงเป็นคนละระบบกับระบบนายทุน ในระบบเสรีนิยมหน่วยธุรกิจต้องมีขนาดเล็กและแข่งขันกันอย่างเสรี ส่วนระบบนายทุนมีการรวมทุนอยู่ในมือ

นายทุนจำนวนน้อย ผูกขาดกิจกรรมเศรษฐกิจ แต่นายทุนคือโอกาสอ้างเอาสิทธิเสรีนิยมบังหน้า โดยที่ผู้
 นิยมสิทธิเสรีนิยมแท้จริงก็ไม่เห็นด้วย เพราะขณะที่นักทฤษฎีเสรีนิยมอย่างเบนจัม หรือสำนักนีโอคลาสสิก
 เสนอระบบเศรษฐกิจเสรี เขาหมายถึงระบบที่มีการแข่งขัน ไม่มีการผูกขาด หน่วยเศรษฐกิจมีขนาดเล็กและ
 ไม่มีอำนาจ แต่ขณะที่นายทุนอ้างเสรีนิยม เขาหมายถึงการปล่อยให้ทำตามใจชอบ (laissez faire) ห้าม
 รัฐบาลมาเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ ปล่อยให้ให้นายทุนหากำไร ปล่อยให้มีการผูกขาดและความไม่เท่าเทียมกัน
 ในรายได้และทรัพย์สิน แม้สำนักเสรีนิยมคลาสสิกอย่างอดัม สมิทจะเสนอให้รัฐบาลจำกัดบทบาททาง
 เศรษฐกิจของตน แต่เขาไม่ได้หมายความว่า ปล่อยให้มีการผูกขาดคงอยู่ สมิทหวังว่าจะมีการแข่งขันเต็มที่
 ในตลาด และการแข่งขันนี้เองจะเป็นกลไกป้องกันการผูกขาดและการกระจุกตัวของทุน ส่วนนักเสรีนิยมรุ่น
 ใหม่คือพวกประโยชน์นิยมเสนอให้รัฐเข้าแทรกแซงกิจกรรมเศรษฐกิจได้มากยิ่งขึ้นกว่าพวกเสรีนิยม
 คลาสสิกเพื่อวางกรอบให้เกิดการแข่งขันที่แท้จริง ไม่มีการผูกขาดและการกระจุกตัวของทุน (ฉัตรทิพย์
 นาถสุภา 2549, 122-123)

ถึงกระนั้นก็ตาม เนื่องจากนักวิชาการโดยทั่วไปถือว่าแนวคิดของนักเสรีนิยมเหล่านี้เป็นแนวคิดทุน
 นิยม และแนวคิดของนักคิดเหล่านี้ก็มีบางส่วนที่เหมือนกับทุนนิยมที่เกิดขึ้นจริง เช่น แนวคิดเรื่องเอกชนมี
 กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ผู้วิจัยจึงขอเรียกแนวคิดของนักคิดเสรีนิยมเหล่านี้ว่าเป็นแนวคิดทุนนิยมด้วย โดย
 ความต่างอยู่ตรงที่ทุนนิยมที่หมายถึงระบบนายทุนซึ่งถูกมารักษาใจมัตินั้นเป็นระบบและลัทธิทางเศรษฐกิจที่
 เรียกกันว่า “ทุนนิยมผูกขาด” “ทุนนิยมพวกพ้อง” หรือ “ทุนนิยม সামานย” ซึ่งเป็นทุนนิยมที่เกิดขึ้นจริง
 ส่วนทุนนิยมที่หมายถึงแนวคิดของพวกเสรีนิยมเป็นระบบและลัทธิทางเศรษฐกิจที่เรียกว่า “ทุนนิยมเสรี”
 ซึ่งเป็นทุนนิยมที่เป็นอุดมคติหรือเป็นอุดมการณ์ของทุนนิยมที่ยังไม่เกิดขึ้นจริงและยากที่จะเกิดขึ้น

นักวิชาการนิยมพูดถึงแนวคิดทุนนิยม (ซึ่งที่จริงคือเสรีนิยม) โดยจำแนกตามแนวคิดในเรื่องเสรีภาพ
 เป็น 2 กลุ่มคือ “เสรีนิยมเก่า” หรือ “เสรีนิยมคลาสสิก” และ “เสรีนิยมใหม่” หรือ “เสรีนิยมนีโอ
 คลาสสิก” ส่วนทางด้านเศรษฐศาสตร์เรียกแนวคิดทุนนิยมรุ่นแรกว่าเป็นเศรษฐศาสตร์คลาสสิก
 (classical economics) หรือสำนักคลาสสิก และเรียกแนวคิดทุนนิยมรุ่นหลังว่าเป็นเศรษฐศาสตร์นีโอ
 คลาสสิก (neo-classical economics) หรือสำนักนีโอคลาสสิกซึ่งเป็นแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่จัดว่า
 เป็นกระแสหลักในปัจจุบัน แต่เพื่อความง่ายต่อการอภิปรายในงานชิ้นนี้ ผู้วิจัยจะขอใช้คำว่า “ทุนนิยม” ใน
 ความหมายกว้างที่ครอบคลุมแนวคิดที่เกี่ยวข้องทั้งหมด

ดังนั้น ในงานวิจัยนี้แม้จะไม่ได้ถึงความจริงของสังคมทุนนิยมที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ แต่งานนี้
 ต้องการศึกษาศูนย์ทุนนิยมโดยเน้นไปที่ปรัชญาหรือแนวคิดของทุนนิยมหรือแนวคิดเสรีนิยม

2. หลักการของทุนนิยม

แนวคิดที่สำคัญซึ่งจัดเป็นหลักการของทุนนิยมหรือเสรีนิยมมีดังนี้

1) **ปัจเจกนิยม และเสรีนิยม** แนวคิดพื้นฐานของแนวคิดแบบทุนนิยมก็คือลัทธิปัจเจกนิยม
 (individualism) ซึ่งให้ความสำคัญแก่ปัจเจกบุคคล (individual) ซึ่งอาจเป็นบุคคลแต่ละคน เอกชน
 บริษัท หรือหน่วยธุรกิจใดๆ ก็ได้ แนวคิดปัจเจกนิยมนี้นำไปสู่การมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินซึ่งก็จะกลายเป็น
 ทุนในที่สุดปัจเจกนิยมถือว่าปัจเจกบุคคลเป็นศูนย์กลางของระบบทุนนิยม ประโยชน์ของปัจเจกบุคคล
 สำคัญที่สุด ตามแนวคิดนี้ปัจเจกบุคคลแต่ละคนมีความต่างกัน สังคมประกอบด้วยปัจเจกบุคคลที่แสวงหา

ผลประโยชน์ของตน บัณฑิตบุคคลทุกคนควรเป็นอิสระในการแสวงหาผลประโยชน์ของตนเอง และการที่บัณฑิตบุคคลแสวงหาผลประโยชน์ของตนเองนี้แหละเป็นเครื่องรับประกันผลประโยชน์ของสังคมในภาพรวม

แนวคิดปัจเจกนิยมนี้สนับสนุนเรื่องสิทธิและเสรีภาพของปัจเจกบุคคล ซึ่งเป็นแนวคิดแบบเสรีนิยม (liberalism) และเข้ากันได้ดีกับทฤษฎีเศรษฐศาสตร์เสรีแบบปล่อยให้ทำตามใจของอดัม สมิท (เศรษฐศาสตร์แบบปล่อยให้ทำตามใจนี้เป็นระบบเศรษฐกิจของอดัม สมิทไม่ใช่ของระบบทุนนิยมที่ถูกโจมตีว่าเป็นทุนนิยมตามานัย) ที่กีดกันไม่ให้รัฐเข้ามายุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของปัจเจกบุคคล ซึ่งในปัจจุบันยังรวมถึงการที่รัฐไม่ค้าขายหรือผลิตแข่งกับเอกชนอีกด้วย โดยรัฐเข้ามาเกี่ยวข้องน้อยที่สุด (ปริชา ช้างขวัญยืน 2545, 4)

อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องปัจเจกนิยมเป็นฐานรองรับแนวคิดเรื่องเสรีนิยม (liberalism) แต่นักทุนนิยมที่เป็นเสรีนิยมแบบคลาสสิก (classical liberalism) หรือเสรีนิยมแบบสุดโต่ง (libertarianism) อย่างอดัม สมิทและฮาเยคมีความเห็นในเรื่องปัจเจกนิยมต่างจากนักทุนนิยมที่เป็นเสรีนิยมสมัยใหม่ (modern liberalism) หรือเสรีนิยมปฏิรูป (reform liberalism) โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของรัฐบาล เพราะพวกเขาแรกเห็นว่ารัฐบาลไม่ควรเข้ามายุ่งเกี่ยวเรื่องเศรษฐกิจและการดำเนินการของเอกชน แต่พวกหลังเห็นว่ารัฐบาลนอกจากควรเข้ามาดูแลบริการด้านสวัสดิการ เช่น เรื่องสุขภาพ ที่อยู่ และการศึกษา แล้วยังควรเข้ามาจัดการหรืออย่างน้อยก็ออกระเบียบมาควบคุมเศรษฐกิจอีกด้วย (Heywood 1998, 26)

2) จักรกลนิยม ลัทธิจักรกลนิยมหรือกลไกนิยม (mechanism) มองสังคมเป็นตุจ “จักรกล” (machine) ขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วยกลไกหรือจักรกลเล็กๆ อันได้แก่มนุษย์จำนวนมากที่ทำงานร่วมกันด้วยแรงผลักดันหรือดึงดูดของกลไกแต่ละตัว ซึ่งแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้จักรกลทำงานคือความอยากหรือเจตจำนง (will) ของมนุษย์ อันเป็นอำนาจหรือกลไกที่มีได้เกิดขึ้นหรือถูกใช้เพื่อสร้างความดีงามร่วมกัน แต่เพื่อความกลมกลืนแห่งผลประโยชน์ทางสังคมร่วมกันนั่นเอง (สุนทรภรณ์ เตชะพะโลกุล 2534, 10-11)

3) อัตนิยม และความมีเหตุผล อัตนิยม (egoism) คือแนวคิดที่เห็นว่า ธรรมชาติของมนุษย์เป็นสัตว์ที่เห็นแก่ตัว (selfish) ได้แก่มีความโลภ มีความต้องการผลประโยชน์ส่วนตัว (self-interest) แต่ความโลภหรือความเป็นคนเห็นแก่ตัวของมนุษย์ไม่ได้เป็นสิ่งที่เลวร้ายเสมอไปในทัศนะของลัทธิทุนนิยม โดยลัทธิทุนนิยมเห็นว่า มนุษย์เป็นสัตว์เศรษฐกิจ (economic man) ที่รู้จักใช้เหตุผล (rational) คือสามารถเลือกผลิตและบริโภคสิ่งต่างๆ อย่างมีเหตุผล เพื่อให้ได้มาซึ่งอรรถประโยชน์สูงสุด (maximizing utility) ขณะที่บริษัทมุ่งแสวงหากำไรสูงสุดตามหลักอุปสงค์ อุปทาน ภายใต้กลไกตลาดที่มีการแข่งขันเสรีที่จะนำไปสู่ภาวะดุลยภาพคือการผลิตสินค้าในปริมาณและราคาที่เหมาะสมเป็นผลดีสำหรับทุกคน (วิทยากร เชียงกุล 2542, 67)

4) อรรถประโยชน์นิยม วัตถุประสงค์นิยม และบริโภคนิยม แนวคิดทุนนิยมได้รับอิทธิพลจากแนวคิดอรรถประโยชน์นิยม (utilitarianism) ทำให้หันเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมเน้นการบรรลุผลทางเศรษฐกิจ หรือการแสวงหาความมั่งคั่งสูงสุดด้วยกิจกรรมการตัดสินใจของปัจเจกบุคคลเป็นหลัก (สุนทรภรณ์ เตชะพะโลกุล 2534, 10)

นักเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกเห็นว่า ธรรมชาติของประโยชน์ (utilities) คือ “ความพึงพอใจ” หรือ “ระดับความพึงพอใจ” (preferences) ซึ่งอาจหมายถึงรสนิยม (tastes) หรือความต้องการ อันสะท้อนถึงธรรมชาติส่วนหนึ่งของมนุษย์ จัดเป็นเรื่องพื้นฐานสุดที่รองรับกระบวนการทางเศรษฐศาสตร์ เพราะเป็นตัวกำหนดสาระทางปรัชญา รูปแบบการวิเคราะห์ และเนื้อหาทางทฤษฎีของกระบวนการนีโอคลาสสิก (สุนทรภรณ์ เตชะพะโลกุล 2534, 10)

จากอิทธิพลของแนวคิดอรรถประโยชน์นิยมรวมทั้งแนวคิดอื่นๆ ที่กล่าวมาทำให้ลัทธิทุนนิยมมีลักษณะเป็นวัตถุนิยม (materialism) เพราะเน้นแต่เรื่องสิทธิเสรีภาพและผลประโยชน์ที่เป็นเรื่องทางกายภาพมีเรื่องกำไร และทุนเป็นต้น กล่าวอีกอย่างคือมุ่งแสวงหาความมั่งคั่งเพียงอย่างเดียว ที่เห็นได้ชัดคือการที่นักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกและนีโอคลาสสิกส่วนใหญ่มองสิ่งต่างๆ รวมแม้กระทั่งมนุษย์ว่าเป็นเพียง “ทรัพยากร” (resource) หรือ “ทุน” (capital) อย่างหนึ่งในระบบเศรษฐกิจเท่านั้น ทำให้สถานะของมนุษย์เทียบเท่ากับสิ่งของมีที่ดินเป็นต้น อย่างไรก็ตาม ยังมีนักเศรษฐศาสตร์หรือนักคิดบางคน ที่เห็นความสำคัญของมนุษย์ว่า ควรเป็นเป้าหมายของเศรษฐกิจมากกว่าความมั่งคั่ง ซึ่งแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์หรือนักคิดพวกหลังนี้ได้รับการเรียกขานว่าเป็น “เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม” (humanistic economics) (อภิชาติ พันธเสน 2544, 280) อีกทั้งยังมีแนวคิดเศรษฐศาสตร์สวัสดิการ (welfare economics) และแนวคิดแบบเศรษฐศาสตร์ปฏิบัติฐาน (normative economics) อื่นๆ ของนักเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกจำนวนหนึ่ง ที่ให้ความสำคัญแก่สังคมและศีลธรรมหรือความเหมาะสมของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งต่างจากแนวคิดแบบเศรษฐศาสตร์ปฏิบัติฐาน (positive economics) ที่เน้นเรื่องข้อเท็จจริงโดยไม่สนใจเรื่องเชิงคุณค่า

ตามแนวคิดของทุนนิยม ผู้ผลิตจะต้องพยายามทำให้เกิดการผลิตที่ทำให้ได้กำไรมากที่สุดซึ่งจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อทำให้ผู้บริโภคซื้อหรือใช้สอยสินค้าและบริการมากที่สุด สภาพการณ์เช่นนี้ทำให้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมมีสภาพเป็น “บริโภคนิยม” (consumerism) ที่เน้นการอุปโภคและบริโภค

5) เศรษฐศาสตร์สวัสดิการกับความเหมาะสมที่สุดและความพอดี เศรษฐศาสตร์สวัสดิการศึกษาวิเคราะห์สภาพการณ์ที่ปัจเจกบุคคลหรือสังคมพึงได้รับความพึงพอใจสูงสุดจากการผลิต การบริโภค และการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ และเห็นว่าสภาพการณ์ที่เหมาะสมที่สุดคือสภาพการณ์ที่ปริมาณของอุปสงค์เท่ากับปริมาณของอุปทาน สภาพการณ์ที่มีความพอดีของอุปสงค์และอุปทานซึ่งทำให้ทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคต่างบรรลุอรรถประโยชน์สูงสุดของตนเช่นนี้เรียกว่า “ดุลยภาพทั่วไป” (general equilibrium)

3. วิธีการของทุนนิยม

แนวคิดด้านวิธีการของทุนนิยมสมัยเก่ากับทุนนิยมสมัยใหม่มีความแตกต่างกันไม่มากนักโดยมีวิธีการที่สำคัญดังนี้

1) การแข่งขันเสรี ระบบเศรษฐกิจที่จะทำให้ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวนำไปสู่ผลประโยชน์ส่วนรวมต้องอาศัยการแข่งขันอย่างสมบูรณ์ในระบบตลาดเสรีที่ใช้กลไกราคาเป็นเครื่องมือ การแข่งขันเสรีซึ่งในทัศนะของนักคิดทุนนิยมนีโอคลาสสิกมีลักษณะเป็นการแข่งขันอย่างสมบูรณ์ (perfect competition) จึงเป็นวิธีการพื้นฐานของระบบทุนนิยม

2) การลงทุนโดยมีผลกำไรเป็นเป้าหมาย ตามทัศนะของทุนนิยม เมื่อปัจเจกบุคคลสามารถมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินได้ ก็จะสามารถลงทุนในการผลิตสินค้าและบริการเพื่อนำไปขายให้ได้ผลกำไรสูงสุด

ภายใต้ระบบการแข่งขันเสรีที่กล่าวมาแล้ว แนวคิดเรื่องทุนและการลงทุนโดยใช้ผลกำไรเป็นตัวกระตุ้น (profit motive) จึงเป็นวิธีการที่สำคัญอีกประการหนึ่งของทุนนิยม

3) การบริหารและการจัดการแบบกลไก การบริหารและการจัดการองค์กรทางธุรกิจหรือบริษัทแบบกลไกเป็นวิธีการของทุนนิยมที่มีรากฐานอยู่บนแนวคิดจักรกลนิยม ซึ่งในการดำเนินการบริษัทเหล่านี้ นักเศรษฐศาสตร์หรือนักธุรกิจมักจะใช้การบริหารและการจัดการแบบกลไก ดังจะเห็นได้จากแนวคิดของ ฮัตม สมิธ เรื่องการจัดสรรแรงงาน (division of labour)

4) การใช้กลไกตลาดหรือตลาดเสรี ตลาดเสรีเป็นเครื่องมือในการกระจายรายได้หรือทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพที่สุด ฮัตม สมิธ เห็นว่า ตลาดเสรีเป็นวิธีทำให้เกิดสิ่งที่ดีงามต่อส่วนรวม (public good) ที่ดีกว่ารัฐที่มีองค์อธิปัตย์ (sovereign) มีอำนาจทำได้ทุกอย่างในทัศนะของฮอบส์ (Hobbes) ที่อาจเป็น “มือ” ที่มองไม่เห็น (Beauchamp and Bowie 1993, 19) กล่าวอีกอย่างก็คือตลาดเสรีเป็นมือที่มองไม่เห็น แต่ทำให้เกิดประโยชน์แก่สังคมได้มากกว่ามือที่มองไม่เห็นอย่างองค์อธิปัตย์ในรัฐแบบราชาธิปไตยหรือเผด็จการ

5) การกระตุ้นการบริโภคและการออม การพยายามกระตุ้นให้เกิดการบริโภคให้มากที่สุดจึงเป็นกลยุทธ์อย่างหนึ่งในการตลาดของธุรกิจ ทั้งนี้เพื่อให้ธุรกิจได้ผลกำไรมากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ทำให้เกิดการโฆษณาและการผลิตสินค้าและบริการที่คาดว่าจะทำให้ผู้บริโภคมาซื้อมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การออม (saving) ก็เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่สำคัญเพราะหากไม่มีการออมเพื่อการลงทุน ผู้ประกอบการก็ไม่มีทุนที่จะใช้ในการลงทุนเพื่อผลิตสินค้าและบริการ

6) การให้รัฐบาลช่วยเหลือและสนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ตามแนวคิดทุนนิยมที่เป็นเสรีนิยมคลาสสิก รัฐบาลควรมีบทบาทเกี่ยวกับการทำธุรกิจของเอกชนให้น้อยที่สุด และไม่ควรมาร่วมทำธุรกิจแข่งกับเอกชน รัฐบาลควรมีหน้าที่ในด้านอื่นๆ มากกว่า เช่น การป้องกันประเทศสำหรับทุนนิยมที่เป็นเสรีนิยมสมัยใหม่ (modern liberalism) อย่างเคนส์ รัฐบาลถูกมองว่าควรมีบทบาทเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจที่รวมถึงธุรกิจของเอกชนมากขึ้น เช่น นอกจากหน้าที่ช่วยทำให้ระบบตลาดทำงานอย่างเสรีแล้ว รัฐบาลยังมีหน้าที่ในการควบคุมตลาดโดยใช้กลไกภาษีอีกด้วยเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการบิดเบือนทางโครงสร้าง

แนวคิดของทุนนิยมเกี่ยวกับศีลธรรม

นักคิดทุนนิยมมีความเห็นต่างกันเกี่ยวกับเรื่องศีลธรรม แต่ก็พอสรุปได้ว่า นักคิดทุนนิยมจำนวนมากยอมรับความสัมพันธ์หรือความสำคัญของศีลธรรมกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยม และนักวิชาการด้านเศรษฐกิจในปัจจุบันจำนวนมากไม่น้อยก็ให้ความสำคัญแก่ศีลธรรม

1. แนวคิดที่เห็นว่าศีลธรรมเกี่ยวข้องกับระบบทุนนิยม

แนวคิดในกลุ่มนี้เห็นว่า ศีลธรรมเกี่ยวข้องหรือไปกันได้กับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมหรือศีลธรรมมีความสำคัญต่อความสำเร็จของธุรกิจ แม้นักเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกส่วนมากจะเห็นตรงข้ามกับนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกที่เห็นว่าศีลธรรมเกี่ยวข้องกับระบบทุนนิยม แต่ก็มีนักเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกบางคนอย่างอัลเฟรด มาร์แชล (Alfred Marshall) ที่เห็นว่ากิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจเป็นเรื่องทางศีลธรรมด้วย และนักวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์ในปัจจุบันจำนวนมากก็มีความเห็นในทำนองเดียวกัน แนวคิดที่เห็นว่าศีลธรรมมีความเกี่ยวข้องหรือไปกันได้กับระบบทุนนิยมมีประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้

1) **ความเห็นแก่ตัวเกี่ยวข้องกับคุณธรรมอื่นๆ ด้วย** แม้อดัม สมิท จะเห็นว่ามนุษย์มีความเห็นแก่ตัวเป็นธรรมชาติ แต่ความเห็นแก่ตัวในทัศนะของสมิทไม่ใช่สิ่งเลวร้ายเสมอไป ความเห็นแก่ตัวหรือเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวยังทำให้มนุษย์สนใจโชคและความสำเร็จของผู้อื่นและทำให้เกิดคุณธรรมอย่างความเมตตา (benevolence) อีกด้วย

2) **ความเห็นแก่ตัวนำไปสู่ประโยชน์ส่วนรวม** ตามแนวคิดนี้ ความเห็นแก่ตัวไม่ได้เป็นสิ่งชั่วร้ายที่ขัดหรือไปกันไม่ได้กับศีลธรรม เพราะเป็นความเห็นแก่ตัวที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อื่น ความเห็นแก่ตัวในแนวคิดของอดัม สมิท ถูกจัดเป็นความเห็นแก่ตัวที่เข้ากันได้กับแนวคิดแบบประโยชน์นิยมที่ถือประโยชน์ของคนส่วนมากเป็นหลัก

3) **ประโยชน์ส่วนตัวต่างจากความเห็นแก่ตัว** ฮาเยคปกป้องเรื่องศีลธรรมของประโยชน์ส่วนตัวด้วยเหตุผลว่า มีความสับสนระหว่างประโยชน์ส่วนตัวกับความเห็นแก่ตัวอันเนื่องมาจากมนุษย์มีความรู้จำกัด ฮาเยคเห็นว่า ความไม่พอใจลัทธิปัจเจกนิยมจำนวนมากเกิดมาจากความสับสนในสิ่งที่นักเขียนศตวรรษที่ 18 หมายถึงโดยมักจะใช้คำอย่าง “ความรักตัวเอง” (self-love) หรือ “ประโยชน์ที่เป็นเรื่องความเห็นแก่ตัว” (selfish interests) คำเหล่านี้ไม่ได้หมายถึงความเห็นแก่ตัวแบบแคบ (narrow egoism) ความหมายที่แท้จริงของคำเหล่านี้อยู่ที่การตระหนักถึงข้อเท็จจริงพื้นฐานๆ ที่ปฏิเสธไม่ได้ว่า ความรู้ของปัจเจกบุคคลจำกัด สิ่งที่เขารู้มีเพียงวัฏจักรแคบๆ ของสิ่งที่มีตัวเขาเองเป็นศูนย์กลาง (Hayek 1980, 14 quoted in Shand 1990, 74) เมื่อถูกจำกัดด้วยความรู้เช่นนี้ ปัจเจกบุคคลจึงคิดได้เฉพาะสิ่งที่เกี่ยวกับตัวเองเป็นหลักหรือเกี่ยวกับประโยชน์ส่วนตัว แม้จะมีเจตนาดีเพียงไร แต่ความพยายามของคนคนหนึ่งก็ถูกจำกัดตั้งแต่กำเนิดอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ด้วยสิ่งที่เขาสามารถรู้ได้

4) **ศีลธรรมมีความสำคัญต่อธุรกิจหรือเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของเศรษฐกิจ** นักคิดทางเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจหลายคนเห็นความสำคัญของศีลธรรมที่มีต่อเศรษฐกิจ หรือมองว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของธุรกิจซึ่งขาดไม่ได้

2. แนวคิดที่เห็นว่าศีลธรรมไม่เกี่ยวข้องกับระบบทุนนิยม

แนวคิดในกลุ่มนี้เห็นว่า ระบบทุนนิยมหรือธุรกิจไม่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมหรือไม่จำเป็นต้องมีศีลธรรม โดยมีเหตุผลสำคัญที่จะขอนำมาอภิปรายดังนี้

1) **ความสัมพันธ์ทางธุรกิจเป็นหนทางไม่ใช่จุดหมาย** ความสัมพันธ์ทางธุรกิจหรือการแลกเปลี่ยนในตลาดเสรีเป็นเพียงหนทางหรือเครื่องมือ ไม่ใช่จุดหมายที่แนวคิดนี้ถือว่าเกี่ยวข้องกับเรื่องศีลธรรม และความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวก็ไม่ใช่วัตถุประสงค์ของความสัมพันธ์ทางธุรกิจ เหมือนมีดเป็นเพียงเครื่องมือชนิดหนึ่งที่ไม่ดีไม่ชั่วในตัวเองขึ้นอยู่กับว่าผู้ใช้จะเอาไปใช้เพื่อจุดหมายหรือวัตถุประสงค์ใด จะเอาไปหั่นผักเพื่อทำอาหารหรือเอาไปทำร้ายผู้หนึ่งผู้ใด ดิฉันจึงอยู่ที่จุดหมายของการใช้มากกว่า ความสัมพันธ์ทางธุรกิจหรือการแลกเปลี่ยนในตลาดจึงไม่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม

2) **ธุรกิจไม่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมเพราะมีกฎเป็นของตัวเองเหมือนการเล่นเกม** แนวคิดนี้มองธุรกิจเป็นเหมือนการเล่นเกมอย่างหนึ่ง ซึ่งมีกฎกติกาเป็นของตนเองเฉพาะตนไม่เกี่ยวกับกฎระเบียบทางศีลธรรมของสังคม

3) **เศรษฐศาสตร์ไม่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจทางศีลธรรม** เศรษฐศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์สาขาหนึ่งเมื่อเป็นวิทยาศาสตร์สาขาหนึ่ง เศรษฐศาสตร์จึงต้องเป็นเรื่องที่มีลักษณะเชิงวัตถุวิสัย (objective) คือนั้น

ประสพการณ์และปลอดจากคุณค่า (value-free) คือไม่มีการคิดและตัดสินใจเกี่ยวกับว่าอะไรควรไม่ควรซึ่งก็คือเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรมอันเป็นเรื่องทางจริยศาสตร์มากกว่า

4) **ธุรกิจไม่จำเป็นต้องมีศีลธรรมเพราะเป็นเรื่องสงครามที่แต่ละคนต้องมุ่งเอาตัวรอด** แนวคิดนี้ไม่ค่อยปรากฏและไม่ค่อยมีผู้ยอมรับ เพราะเป็นแนวคิดที่มองว่าธุรกิจไม่ใช่ไม่เกี่ยวกับศีลธรรมแต่ไม่จำเป็นต้องมีศีลธรรมเลย นักวิชาการคนหนึ่งที่มีทัศนะแบบนี้คือเจมส์ เอช. ไมเคิลแมน (James H. Michelman) ซึ่งได้รับอิทธิพลแนวคิดแบบคาร์วินทางเศรษฐกิจ

แนวคิดของทุนนิยมกับศาสนาและจิตวิญญาณ

คำว่า “ศาสนา” และ “จิตวิญญาณ” ในที่นี้ ผู้วิจัยใช้ในความหมายกว้างครอบคลุมความเชื่อ ค่านิยม และข้อปฏิบัติที่เกี่ยวกับเรื่องลึกลับหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตลอดถึงคุณค่าต่างๆ ของความเป็นมนุษย์ที่ไม่ใช่คุณค่าทางด้านวัตถุอย่างทรัพย์สินหรือความมั่งคั่ง นักคิดทุนนิยมมีความเห็นต่างกันไปในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างทุนนิยมกับศาสนาและจิตวิญญาณซึ่งมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. แนวคิดที่เห็นว่าศาสนามีความเกี่ยวข้องกับทุนนิยม

ประเด็นที่น่าสนใจของแนวคิดที่เห็นว่า ศาสนามีความเกี่ยวข้องกับทุนนิยม หรือทุนนิยมไปกันได้กับศาสนา พอจำแนกได้ดังนี้

1) **จริยธรรมโปรเตสแตนต์ส่งเสริมความเจริญของทุนนิยม** แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) และนักเศรษฐศาสตร์บางคนมีความเห็นว่า จริยธรรมของโปรเตสแตนต์ (Protestant ethic) หรือบางครั้งเรียก “จริยธรรมของการทำงาน” (work ethic) ซึ่งสอนว่า การดำเนินชีวิตอย่างมีวินัย ความประหยัด และการทุ่มเทให้กับงานหนักและการหาเงินเป็นวิถีชีวิตที่ถูกต้องและน่าปรารถนา เป็นคำสอนที่เป็นพลังพื้นฐานในการพัฒนาทุนนิยม หรือสร้างจิตวิญญาณของทุนนิยมสมัยใหม่

2) **ทุนนิยมไปกันได้กับศาสนาคริสต์** แนวคิดนี้เห็นว่า เศรษฐกิจแบบตลาดเสรีของทุนนิยมไปกันได้กับคำสอนของศาสนาคริสต์หรือเทววิทยาคริสต์ ไม่มีอะไรขัดแย้งกันอย่างรุนแรง

2. แนวคิดที่เห็นว่าศาสนาไม่มีความเกี่ยวข้องกับทุนนิยม

แนวคิดนี้เห็นในทางตรงกันข้ามว่า ทุนนิยมไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา หรือไปด้วยกันไม่ได้กับศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งไปที่ศาสนาคริสต์ นักคิดบางคนเห็นว่า คำสอนในคัมภีร์ไบเบิลโจมตีเรื่องความโลภและความเห็นแก่ตัว อาร์. เอช. ทอว์นีย์ (R. H. Tawney) ระบุว่า คุณภาพชีวิตสมัยใหม่ที่ตรงข้ามกับคำสอนของคริสต์มากที่สุดคือความเชื่อพื้นฐานที่ถือว่า การแสวงหาความร่ำรวยทางวัตถุเป็นเป้าหมายสูงสุดของความพยายามของมนุษย์ ไม่มีทางประนีประนอมระหว่างคำสอนของศาสนาคริสต์กับอุดมคติเรื่องความมั่งคั่งของทุนนิยมได้ ทอว์นีย์อ้างทัศนะของเคนส์ (Keynes) มาสนับสนุน โดยกล่าวว่าทุนนิยมสมัยใหม่ไม่เกี่ยวกับศาสนาโดยประการทั้งปวง ทุนนิยมเป็นเพียงกลุ่มของบุคคลผู้ครอบครอง (ทรัพย์สิน) และผู้แสวงหา (ทรัพย์สิน) เท่านั้น (Shand 1990, 77)

3. แนวคิดที่เห็นว่าทุนนิยมมีความเกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณ

แนวคิดที่เห็นว่าทุนนิยมมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องจิตวิญญาณมีประเด็นที่สำคัญดังนี้

1) เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมให้ความสำคัญแก่คุณค่าของมนุษย์ เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม (humanistic economics) ที่เกิดขึ้นในศตวรรษที่ 18 หันมาให้ความสนใจความต้องการที่จำเป็นของมนุษย์ โดยเห็นว่าเศรษฐกิจที่ถูกต้องควรมุ่งพัฒนาตัวมนุษย์เอง ไม่ใช่เน้นกำไรหรือเรื่องวัตถุสิ่งของที่เป็นเรื่องภายนอกตัวมนุษย์

2) จิตวิญญาณเป็นรากฐานของเศรษฐกิจแบบยั่งยืน ปัจจุบันกระแสแนวคิดอย่างหนึ่งที่กำลังมาแรงไม่น้อยคือแนวคิดเศรษฐกิจแบบยั่งยืนหรือทุนนิยมแบบยั่งยืนซึ่งจะนำไปสู่สังคมที่ยั่งยืนและสิ่งที่เป็นสำหรับความเป็นเศรษฐกิจที่ยั่งยืนมั่นคงของทุนนิยมก็คือเรื่องจิตวิญญาณที่ครอบคลุมการมีวิสัยทัศน์ที่ยาวไกลหรือการคิดแบบระยะยาวรวมทั้งความรับผิดชอบทางสังคมและการเห็นคุณค่าของมนุษย์

3) การนำศีลธรรม ศาสนา และจิตวิญญาณมาใช้ในการดำเนินการทางเศรษฐกิจ ปัจจุบันมีหลายบริษัทที่นำเอาเรื่องศีลธรรม ศาสนา และจิตวิญญาณเข้ามาใช้ในสถานที่ทำงาน เช่น ในอเมริกาเหนือบริษัทซีร็อก (Xerox) และบริษัทโมโตโรลาได้จัดให้มีการอบรมการทำสมาธิแก่พนักงาน บริษัทเอ็กซอน (Exxon) ได้ผสมผสานเรื่องจิตวิญญาณเข้ากับหลักสูตรอบรมการบริหาร และธนาคารแห่งมอนทรีออล (Bank of Montreal) ได้จัดทำเนื้อหาเกี่ยวกับจิตวิญญาณไว้ใช้ในการอบรมพนักงานทุกระดับที่มีจำนวนถึง 36,000 คน

หลักการและวิธีการทางเศรษฐกิจของพุทธธรรม

ในหัวข้อนี้จะได้เลือกพุทธธรรมที่สำคัญบางอย่างที่ว่าด้วยเรื่องเศรษฐกิจมาอภิปรายเพื่อให้เห็นแนวคิดที่เป็นหลักการและวิธีการทางเศรษฐกิจของพุทธศาสนา

1. ระบบเศรษฐกิจตามแนวคิดของพุทธศาสนา

คำสอนหรือแนวคิดของพุทธศาสนาที่เรียกว่า “พุทธธรรม” นี้ มีจำนวนไม่น้อยที่เกี่ยวข้องหรือสามารถนำมาตัดแปลงประยุกต์ใช้กับเรื่องเศรษฐกิจ แต่เนื่องจากพุทธศาสนาไม่ได้แสดงแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจไว้อย่างเป็นระบบอย่างเศรษฐศาสตร์ตะวันตก และเนื้อหาของพุทธธรรมก็ไม่ได้เสนอระบบอะไรไว้อย่างชัดเจน จึงนิยมถือกันว่าพุทธศาสนาไม่ได้เสนอระบบเศรษฐกิจเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่มี “หลักการ” ทางเศรษฐกิจที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้กับระบบเศรษฐกิจประเภทต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องรัฐหรือระบอบการปกครองที่พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงสนับสนุนและไม่ได้ทรงปฏิเสธระบอบการปกครองแบบใดแบบหนึ่งไว้อย่างชัดเจน แต่ทรงประทานหลักการที่สามารถนำไปใช้กับระบอบการปกครองต่างๆ ได้ อย่างไรก็ตาม ถ้าหากเราจะนำเอาพุทธธรรมอันว่าด้วยเศรษฐกิจมาเรียบเรียงและวิเคราะห์โดยเทียบเคียงกับเศรษฐศาสตร์ตะวันตก ผู้วิจัยคิดว่า เราพอจะกำหนดรูปแบบของเศรษฐกิจตามแนวพุทธธรรมได้ว่าเป็น “ระบบเศรษฐกิจแบบผสม” (mixed economic system) คล้ายกับระบบทุนนิยมที่ใช้กันจริงโดยทั่วไปในปัจจุบันที่มีลักษณะผสมเช่นกัน เพราะพุทธธรรมให้การยอมรับกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินและเสรีภาพในการใช้ทรัพย์สินของปัจเจกบุคคลเช่นเดียวกับทุนนิยม แต่ก็เห็นความจำเป็นของรัฐในเรื่องเศรษฐกิจคล้ายกับแนวคิดรัฐนิยม ซึ่งเมื่อผนวกกับการเน้นศีลธรรมและคุณค่าของมนุษย์ เราอาจเรียก ระบบเศรษฐกิจแบบนี้ว่าเป็น “ธัมมิกเศรษฐนิยม” ก็ได้ หรืออาจเรียกได้ชื่อหลายชื่อแล้วแต่จะเน้นจุดใด เช่น ถ้าเน้นว่าเป็นระบบที่ใช้ปัญญาเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ก็อาจเรียกว่า “ปัญญานิยม” อย่างที่อภิชาติ พันธเสน เรียกก็ได้ (อภิชาติ พันธเสน 2544, 436) ถ้าเน้นว่าเป็นระบบที่มุ่งสร้างบุญหรืออดทกิลเลส ก็อาจ

เรียกว่า “บุญนิยม” อย่างที่ชาวสันตอโศกเรียกก็ได้ (สัมมาสัมพุทธสาวก 2531, 19) และถ้าเน้นว่าเป็นระบบที่ยึดหลักความพอเพียงคล้ายกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็อาจเรียกว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” ก็ได้ ดังนั้น แนวคิดทางเศรษฐกิจของพุทธศาสนาจึงอาจเรียกได้หลายอย่าง เช่น “พุทธเศรษฐศาสตร์” “ธัมมิกเศรษฐศาสตร์” “เศรษฐกิจสตร์บุญนิยม” หรือ “เศรษฐกิจพอเพียง” ก็แล้วแต่จะเลือกจุดที่จะเน้น

ระบบเศรษฐกิจตามแนวพุทธธรรมหรือพุทธเศรษฐศาสตร์ดังกล่าวนี้อาจจำแนกลักษณะสำคัญได้ดังนี้

1) **การมีทรัพย์สินส่วนตัว** ในระบบเศรษฐกิจแนวพุทธ ปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนใดๆ สามารถมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินเป็นการส่วนตัวได้ เพียงแต่ต้องเป็นการได้มาครอบครองอย่างชอบธรรม ไม่ผิดศีลธรรมเท่านั้น ซึ่งเรื่องกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนตัวนี้จะเห็นได้ชัดจากคาสอนเรื่องเบญจศีลข้อหก ทินนาทานซึ่งถือว่า การถือเอาทรัพย์สินของผู้อื่นมาโดยที่เจ้าของไม่ยินยอมเป็นการผิดศีลและเป็นกรรมชั่วหรือบาปอย่างหนึ่ง

2) **การมีเสรีภาพในการประกอบธุรกิจ** เมื่อมีสิทธิในทรัพย์สินส่วนตัวแล้ว ก็สามารถใช้ทรัพย์สินที่มีนั้นในการประกอบอาชีพที่สุจริต เพื่อเลี้ยงชีพและบำเพ็ญประโยชน์ตามหลักพุทธธรรมต่อไป ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างของอุบาสกและอุบาสิกาชาวพุทธในสมัยพุทธกาลหลายคนที่เป็นพ่อค้า หรือเศรษฐีที่ประกอบอาชีพสุจริตเลี้ยงชีพและนำทรัพย์มาทำนุบำรุงพุทธศาสนา เช่น อนาคตบัณฑิตเศรษฐี

3) **มีการร่วมมือกันในการประกอบอาชีพ โดยมีคุณภาพชีวิตที่ดีทั้งของตนเองและผู้อื่นเป็นเป้าหมาย** การประกอบอาชีพตามแนวพุทธธรรมเน้นการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน จึงมีลักษณะเป็นการร่วมมือกันมากกว่า คล้ายระบบเศรษฐกิจชุมชนหรือระบบสหกรณ์ (cooperation) มากกว่าการแข่งขันแบบทุนนิยม แม้อาจจะมองว่ามีการแข่งขันในการซื้อขาย ก็เป็นการแข่งขันที่ไม่ได้มุ่งเอาชนะ หรือเอาวัดเอาเปรียบเพื่อมุ่งผลกำไรสูงสุดของตนเอง แต่เป็นการแข่งขันผลผลิตสินค้าและบริการที่มีคุณภาพให้ผู้บริโภคได้ใช้สอยมากกว่าการแข่งขันเพื่อแย่งลูกค้าและทำลายคู่แข่ง เพราะเป้าหมายของพุทธศาสนาคือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองทั้งในด้านร่างกายและจิตใจหรือคุณธรรม ไม่ใช่การแสวงหากำไรสูงสุดอย่างทุนนิยม

4) **การใช้วิธีการที่ถูกต้องตามหลักศีลธรรมและคำนึงทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง** ตามหลักฐานในคัมภีร์ เราพบว่า มีพ่อค้าและเศรษฐีจำนวนมากที่ทำมาค้าขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการกัน ซึ่งแสดงว่าพุทธธรรมยอมรับระบบตลาดหรือการแลกเปลี่ยน เพียงแต่วิธีการเหล่านี้ต้องถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ดังนั้น วิธีการที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการอาจเป็นรูปแบบใดก็ได้ พุทธธรรมสามารถยอมรับได้ทั้งนั้น หากเป็นไปโดยชอบธรรม ไม่มีการคดโกงหรือการเอาวัดเอาเปรียบ และการดำเนินการต่างๆ ต้องคำนึงถึงทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องซึ่งก็คือแนวคิดขององค์รวมนิยม (holism) ของพุทธธรรม มีลักษณะมองการณ์ไกลหรือคิดแบบระยะยาว (long-term thinking) ไม่ให้เกิดผลเสียแก่ผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม การผลิตที่ทำให้เกิดความเสียหายแก่ธรรมชาติ ทรัพยากร หรือระบบนิเวศ ซึ่งส่งผลกระทบต่อสังคมโดยรวม จึงเป็นการผลิตที่ไม่ถูกต้องตามหลักพุทธธรรม ลักษณะเช่นนี้ทำให้ระบบเศรษฐกิจตามแนวพุทธธรรมเป็น “เศรษฐกิจแบบยั่งยืน” (sustainable economy) อย่างที่กำลังได้รับความสนใจกันอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) อันเป็นการพัฒนา

เศรษฐกิจและสังคมที่เน้นคุณภาพชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ในระยะยาว หลีกเลี่ยงการทำลายทรัพยากร หรือสภาพแวดล้อม เช่น การทำเกษตรโดยวิธีธรรมชาติ ไม่ใช่สารเคมี (วิทยากร เชียงกูล 2542, 22)

5) การดำเนินการทางเศรษฐกิจแบบสายกลางที่ยึดหลักความพอเพียง ระบบเศรษฐกิจตามแนวพุทธธรรมมีลักษณะการดำเนินการที่ใช้วิธีการแบบสายกลางคือ ไม่ทำอะไรที่สุดโต่งเกินไป เน้นความเรียบง่าย ความพอเพียง และความพอดี เช่น ไม่ลงทุนมากเกินไปกำลังความสามารถ เอาแค่พอจะดำเนินการไปได้ และไม่บริโภคเกินกำลังทรัพย์เกินความพอดีของร่างกายและเกินคุณค่าที่แท้จริง ตามแนวคิดมีขณิมา ปฏิปทาหรือทางสายกลางของพุทธศาสนา หลักการสำคัญของวิธีการนี้จึงเป็นเรื่องความพอเพียงและความพอดี กล่าวคือรู้จักพอ อันได้แก่คำสอนเรื่องสันโดษ และรู้จักประมาณ อันได้แก่คำสอนเรื่องมัตตัญญูตา ซึ่งตรงกับแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทำให้เราอาจเรียกพุทธเศรษฐศาสตร์ว่าเป็น “เศรษฐศาสตร์พอเพียง” (sufficiency economics) ก็ได้

6) รัฐมีหน้าที่ในการช่วยเหลือดูแลให้การดำเนินการทางเศรษฐกิจเป็นไปด้วยความเรียบร้อย รัฐหรือรัฐบาลสามารถเข้ามาเกี่ยวข้องในการดำเนินการทางเศรษฐกิจของปัจเจกบุคคลได้ ตราบเท่าที่ไม่มีมีการทุจริตหรือบังคับประชาชนให้ทำตามโดยไม่มีเหตุผลอันสมควร รัฐที่ขอบรรณนอกจากดูแลความเรียบร้อยแล้ว ยังต้องคอยช่วยเหลือเมื่อเกิดปัญหาความไม่เป็นธรรมหรือเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจในหมู่ประชาชนอีกด้วย

ดังนั้น ระบบเศรษฐกิจแนวพุทธจึงอาจมีได้ทั้งในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยและระบอบเผด็จการอย่างสมบูรณ์ตามสัทธาธิราชย์ หากระบอบเหล่านั้นยังให้เสรีภาพในระดับหนึ่งแก่การดำเนินการทางเศรษฐกิจแก่ประชาชน ในลักษณะนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า แม้ในระบบเศรษฐกิจอย่างอื่นนอกเหนือจากทุนนิยม เช่น ระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม ระบบเศรษฐกิจแนวพุทธก็ยังสามารถนำมาใช้ร่วมด้วยได้ หากรัฐบาลหรือผู้ปกครองยังให้เสรีภาพในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระดับที่มากพอสมควรในลักษณะเป็นระบบเศรษฐกิจผสมอย่างทุนนิยมที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน

2. หลักการทางเศรษฐกิจของพุทธธรรม

พุทธธรรมที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจอาจนำมาจัดเป็นแนวคิดที่เป็นหลักการ และแนวคิดที่เป็นวิธีการแบบเดียวกับที่ทำมาแล้วในเรื่องทุนนิยม โดยมีประเด็นสำคัญดังนี้

1) หลักการทั่วไป หลักการหรือแนวคิดพื้นฐานทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเศรษฐกิจมีประเด็นสำคัญที่ควรนำมาอภิปรายดังต่อไปนี้

(1) องค์รวมนิยม (Holism) นักคิดบางท่านเห็นว่า พุทธศาสนามีทัศนะแบบสมุหนิยมที่ถือส่วนรวมเป็นใหญ่ เช่นเดียวกับสังคมนิยม แต่มีข้อแตกต่างกันอยู่บ้าง (ปรีชา ช้างขวัญยืน 2545, 41) แต่ผู้วิจัยเห็นว่า แม้ในบางแง่มุม เราอาจมองได้ว่า พุทธธรรมถือส่วนรวมเป็นใหญ่ เพราะการจะทำอะไรต้องคำนึงถึงผู้อื่นหรือส่วนรวมอยู่เสมอ แต่หากมองในภาพรวมหรือมองในแง่อภิปรัชญา ตามหลักปฏิจจสมุปบาท สิ่งต่างๆ ล้วนอิงอาศัยกันหรือมีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ขาด ปัจเจกบุคคลไม่ใช่เป็นเพียงหนทางนำไปสู่จุดหมายของส่วนรวม และส่วนรวมหรือสังคมก็ไม่ใช่ภาพมายาที่เป็นเพียงกลุ่มของปัจเจกบุคคล ดังจะเห็นได้จากทำให้ความสำคัญแก่เรื่องปัจเจกบุคคลและรัฐที่ได้กล่าวมาแล้วซึ่งแสดงให้เห็นความสำคัญของทุกส่วนที่เกี่ยวข้องกัน จึงไม่อาจชี้ชัดได้ว่า ส่วนย่อยหรือส่วนรวมสำคัญกว่ากัน แม้แต่สิ่งแวดล้อมในธรรมชาติ

ก็มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ และพุทธธรรมก็ให้ความสำคัญแก่สิ่งแวดล้อมไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ามนุษย์ ดังจะเห็นได้จากวินัยบัญญัติในพระวินัยปิฎกที่มีข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติอย่างต้นไม้และแม่น้ำไว้ด้วย จึงไม่อาจยืนยันอย่างเด็ดขาดว่าพุทธธรรมมีแนวคิดที่ถือส่วนรวมเป็นใหญ่ ผู้วิจัยจึงขอเลี่ยงไปใช้คำว่า “องค์รวมนิยม” ซึ่งแม้จะมีผู้ใช้ในความหมายเดียวกับสมุหนิยมเช่นกัน แต่ก็มีการใช้ในความหมายอื่นที่หลากหลายกว่าด้วย (วีระ สมบูรณ์ 2550, 6-7) พุทธธรรมเห็นว่า สิ่งต่างๆ มีความสัมพันธ์กันต้องอิงอาศัยกัน มนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติ ล้วนมีความสัมพันธ์และต้องอาศัยกันในการอยู่รอด กิจกรรมทางเศรษฐกิจในฐานะเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ก็เช่นกัน ไม่ได้แยกต่างหากจากกิจกรรมอื่นๆ กิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงมีความสัมพันธ์กับกิจกรรมอื่นๆ และมีผลกระทบต่อกิจกรรมอื่นๆ ซึ่งเมื่อพูดกันอย่างกว้างๆ กิจกรรมของมนุษย์ก็มีกิจกรรมด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้มีความสัมพันธ์และผลกระทบต่อกัน กิจกรรมเหล่านี้จึงมีผลกระทบต่อชีวิตมนุษย์ตลอดถึงโลกโดยส่วนรวมด้วย ความรู้และความชำนาญในด้านต่างๆ จึงมีความสัมพันธ์กันด้วย

(2) **ธรรมชาตินิยม** : **มนุษย์มีทั้งความเห็นแก่ตัวและความเห็นแก่ผู้อื่น** มนุษย์โดยทั่วไปที่พุทธธรรมเรียกว่า “ปุถุชน” หรือคนที่ยังหนาแน่นด้วยกิเลสนั้นตามหลักพุทธธรรมมีทั้งธรรมชาติที่ดีและเลว มีทั้งความเห็นแก่ตัวและความเห็นแก่ผู้อื่น ต่างแต่ว่าคนแต่ละคนจะมีความดีและความชั่วไม่เท่ากัน ต่างกันไปตามการฝึกฝนอบรมพัฒนาตนเองของแต่ละคน บางคนอาจจะเห็นแก่ตัวมาก บางคนอาจจะเห็นแก่ตัวน้อย บางคนอาจมีคุณธรรมมาก บางคนอาจมีคุณธรรมน้อย แต่ตราบใดที่ยังเป็นปุถุชนก็ยังทั้งสองส่วนนี้อยู่ กล่าวในเชิงอภิธรรม ปุถุชนมีทั้งกุศลจิตและอกุศลจิต เมื่อใดที่พัฒนาตนจนกลายเป็นพระอรหัตต์ ก็จะมีโลกุตรจิตเพิ่มขึ้น และขั้นสูงสุดเมื่อสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว จะมีแต่กิริยาจิตและโลกุตรจิตเพียงอย่างเดียว

(3) **เสรีนิยม** : **มนุษย์มีสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและทรัพย์สิน** แม้มนทัศน์เรื่องสิทธิ (rights) ไม่ปรากฏในพุทธศาสนาโดยตรง และยังเป็นที่ยกเถียงกันอยู่ในเชิงวิชาการ แต่ก็พอกล่าวได้ว่า แนวคิดบางส่วนของมนทัศน์เรื่องสิทธิเข้ากันได้กับแนวคิดของพุทธศาสนา เพราะพุทธศาสนายอมรับความเป็นเจ้าของชีวิตและทรัพย์สินคล้ายกับแนวคิดเรื่องสิทธิ และการควบคุมตนเองด้วยศีลก็คือการให้สิทธิแก่ผู้อื่นนั่นเอง ส่วนแนวคิดเรื่องเสรีภาพก็เข้ากันได้ดีกับแนวคิดเรื่องเสรีภาพของพุทธศาสนา ซึ่งแม้จะเน้นเสรีภาพทางใจโดยเฉพาะเรื่องนิพพานอันได้แก่การปราศจากการครอบงำโดยกิเลส ซึ่งแตกต่างเป็นอย่างมากกับเสรีภาพของแนวคิดตะวันตกซึ่งอาจถูกครอบงำด้วยกิเลสได้ แต่ก็ยอมรับเสรีภาพในด้านกายภาพด้วย เพราะพุทธศาสนายอมรับความสามารถในการเลือกของมนุษย์และสนับสนุนการเลือกที่ชอบธรรมและเหมาะสมกับตนเอง ดังจะเห็นได้จากคำสอนเรื่องกรรมและการปฏิเสธเรื่องวรรณะที่แสดงว่า คนสามารถเลือกสถานะและอาชีพตามการกระทำของตนเอง ไม่มีใครลิขิตบังคับ จะเป็นพ่อค้าหรือโจรก็เลือกได้ด้วยการตัดสินใจลงมือทำของตนเอง ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า พุทธธรรมยอมรับในเรื่องสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและทรัพย์สินคล้ายกับแนวคิดเสรีนิยมในตะวันตก เพียงแต่ต่างกันในระยะเหยียด

2) **หลักการทางศีลธรรมและจิตวิญญาณ** นอกจากหลักการทั่วไปที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจแล้ว พุทธธรรมยังมีลักษณะเป็น “จิตนิยม” ด้วยเนื่องจากมีหลักการทางด้านศีลธรรมและจิตวิญญาณที่เป็นหลักสำคัญอีกประการหนึ่งที่ต้องคิดถึง และนำมาใช้ในการดำเนินการทางเศรษฐกิจด้วย ซึ่งสามารถแบ่งย่อยออกเป็น 2 ประเด็นคือ

(1) **การยึดหลักศีลธรรมและการช่วยเหลือสังคม** คำสอนจำนวนมากในพุทธศาสนา เช่น สัมมาอาชีวะ มัจฉานวณิชา กกรรม และบุญกิริยาวัตถุ (วิธีการทำบุญ) โดยเฉพาะทานและศีล สอนให้พุทธศาสนิกชนทำกิจกรรมต่างๆ โดยยึดหลักศีลธรรม ไม่เบียดเบียนทำร้ายหรือเอาเปรียบผู้อื่น และคำสอนอย่างเรื่องทศ 6 พลี 5 และสังคหวัตถุที่สอนให้ทำหน้าที่อื่นเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นและสังคม ตามหลักพุทธธรรม การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงต้องยึดหลักศีลธรรมและการช่วยเหลือสังคมเช่นกัน

(2) **ความมีเป้าหมายด้านจิตวิญญาณ** นอกจากเรื่องศีลธรรมและคุณธรรมแล้ว เรื่องทางจิตวิญญาณหรือคุณค่าทางจิตและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ก็เป็นหลักการสำคัญที่อาจถือได้ว่า เป็นเป้าหมายของเศรษฐกิจตามแนวพุทธธรรม เพราะพุทธธรรมให้ความสำคัญแก่เรื่องทางจิตวิญญาณและคุณค่าของมนุษย์มากกว่าวัตถุ เป้าหมายทางเศรษฐกิจตามทัศนะพุทธธรรมจึงไม่ใช่กำไรสูงสุดที่เป็นเรื่องวัตถุ แต่เป็นเรื่องทางจิตวิญญาณโดยเฉพาะเรื่องบุญและอิสรภาพทางจิตตลอดถึงคุณธรรมอื่นๆ มีความเมตตากรุณาเป็นต้น การช่วยเหลือผู้อื่นและสังคมที่เป็นหลักการอย่างหนึ่งที่กล่าวมาแล้ว ก็เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่นำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตหรือมิติทางจิตวิญญาณของมนุษย์

(3) **วิธีการทางเศรษฐกิจของพุทธธรรม** แนวคิดในเรื่องวิธีการทางเศรษฐกิจของพุทธธรรมมีความคาบเกี่ยวและสัมพันธ์กับแนวคิดด้านหลักการทางเศรษฐกิจของพุทธธรรมโดยมีประเด็นสำคัญที่ขอนำมาอภิปรายดังต่อไปนี้

(1) **ความร่วมมือและการแบ่งปันช่วยเหลือกัน** วิธีการสำหรับการดำเนินการเศรษฐกิจตามหลักพุทธธรรมที่สำคัญประการแรกก็คือการใช้ความร่วมมือกันและการแบ่งปันช่วยเหลือกันในการทำงานหรือดำเนินการทางเศรษฐกิจ แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธการแข่งขัน ดังที่พระธรรมปิฎกได้อธิบายไว้ว่า “ในแง่ของเศรษฐศาสตร์ เขาบอกว่า เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่จะมีการแข่งขันกัน แต่ในทางพุทธศาสนาบอกว่า มนุษย์นั้นมีธรรมชาติทั้งแข่งขันและร่วมมือ” (พระธรรมปิฎก 2543ก, 102-103)

(2) **การดำเนินการภายในกรอบของศีลธรรมและการทำประโยชน์ต่อสังคม** จากการที่พุทธเศรษฐศาสตร์ยึดศีลธรรมเป็นหลักการสำคัญ การดำเนินการทางเศรษฐกิจใดๆ จึงต้องอยู่ภายในกรอบของศีลธรรม ต้องไม่ผิดจริยธรรมหรือจรรยาบรรณต่างๆ อย่างน้อยก็ในระดับที่สังคมยอมรับได้ หรือไม่มีผลกระทบต่อสังคมจนเกิดความเสียหายรุนแรง หลักศีลธรรมหรือความชอบธรรมจึงเป็นหลักสำคัญที่ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการทางเศรษฐกิจ ดังที่ปัจจุบันนิยมพูดถึง “ธรรมาภิบาล” (good governance) หรือ “บรรษัทภิบาล” (corporate governance) ที่เป็นหลักการบริหารหรือกระบวนการตัดสินใจที่งดงาม

(3) **การทำงานโดยมีคุณค่าทางจิตวิญญาณเป็นแรงกระตุ้น** จากการที่พุทธเศรษฐศาสตร์มีเรื่องจิตวิญญาณเป็นเป้าหมาย วิธีการทางเศรษฐกิจของพุทธธรรมจึงใช้คุณค่าทางจิตวิญญาณของพุทธธรรมเป็นแรงกระตุ้น แทนที่จะเป็นกำไรทางด้านเงินหรือวัตถุสิ่งของหรือความมั่งคั่ง การมีคุณธรรมและการพัฒนาคุณภาพชีวิตหรือความเป็นมนุษย์เป็นแรงกระตุ้นทำให้เราดำเนินการทางเศรษฐกิจได้อย่างสงบสุขและมั่นคงยั่งยืนมากกว่า

(4) **ใช้วิธีการแบบสายกลางที่เรียบง่าย รู้จักพอ และรู้จักประมาณ** การดำเนินการทางเศรษฐกิจต่างๆ ต้องไม่ตั้งไปไม่หย่อนไป ไม่โลภมากไป และต้องรู้ว่าควรทำประมาณเท่าใดจึงจะเหมาะสม เช่น เรื่องการรับประทานแต่พอตักก็เป็นวิธีการแบบสายกลางระหว่างการรับประทานน้อยไปกับการรับประทานมากไป ซึ่งตรงกับคำสอนเรื่องมัชฌิมาปฏิปทา สันโดษ และมีัตถัญญา

(5) **การใช้ปัญญา ความรู้ ความมีเหตุผล และความรอบคอบ** การดำเนินการด้วยวิธีการแบบสายกลางดังกล่าวจะต้องควบคู่ไปกับปัญญา ความรู้ ความมีเหตุผลและความรอบคอบด้วย จึงจะบังเกิดผล เพราะการจะรู้จักประมาณได้ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการคือการพิจารณาอย่างรอบคอบด้วยปัญญา ความรู้ และความมีเหตุผล ดังจะเห็นได้จากการที่พระพุทธเจ้ามีกตรัสถึงมัตตัญญุตาคู่กับอินทรีย์สังวรคือการสำรวมอินทรีย์ ซึ่งเป็นเรื่องความรอบคอบในการรับรู้อารมณ์ต่างๆ เช่นใน สุขวิหารสูตร (ขุ.อิติ. 25/29/376) และมัตตัญญุตาและอินทรีย์สังวรยังมีความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมหรือคุณธรรมข้ออื่นๆ ที่มีปัญญา สติ และความเป็นพหูสูต เป็นต้น ดังปรากฏในคำสอนเรื่องจรรยา 15 หรือที่ในเสขปฏิปทาสูตร เรียกว่า “เสขปฏิปทา” (ม.ม.13/23-26/25-30) ซึ่งแสดงว่าหลักธรรมหรือข้อปฏิบัติเหล่านี้มีความสัมพันธ์กันหรือเกี่ยวพันกัน

(6) **การรู้จักประหยัดและการออม** การรู้จักประหยัดและการออมเป็นวิธีการหนึ่งที่ถือได้ว่าแผ่รวมอยู่ในวิธีการที่กล่าวมาแล้วด้วย เพราะการรู้จักพอ รู้จักประมาณ และการบริโภคด้วยปัญญาทำให้เกิดการใช้จ่ายอย่างประหยัด เพราะเป็นการใช้จ่ายอย่างคุ้มค่าและตรงตามความจำเป็นซึ่งเป็นความหมายของความประหยัด และเมื่อประหยัดการใช้จ่าย สิ่งก็ตามมาก็คือมีการออมหรือการสะสมทรัพย์สินเกิดขึ้น เพราะมีทรัพย์เหลือให้สามารถออมได้ หรือกล่าวในทางกลับกัน เมื่อรู้จักเก็บออม ก็จะทำให้รู้จักประหยัด เพราะรู้ว่าควรใช้เท่าไร ควรเก็บเท่าไร ผู้ที่สามารถประหยัดได้ จะต้องรู้ว่าควรใช้เท่าไรและควรเก็บเท่าไร การประหยัดและการออมจึงมาด้วย

(7) **การพึ่งตนเอง** จากวิธีการที่กล่าวมาทั้งหมด ทำให้เราพบว่า คำสอนหรือแนวคิดที่ด้วยเศรษฐกิจของพุทธศาสนาเน้นให้มนุษย์พึ่งพาตัวเองเป็นหลัก เพราะการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ทางเศรษฐกิจตามหลักพุทธธรรมขึ้นอยู่กับตัวผู้กระทำทางเศรษฐกิจเองเป็นสำคัญ เช่น ต้องรู้จักพอและต้องมีความรู้ จึงอาจกล่าวได้ว่า พุทธธรรมทางด้านเศรษฐกิจสอน “หลักการพึ่งตนเอง” ไว้ด้วย

(8) **การมีส่วนร่วมของรัฐ** ตามแนวคิดทางด้านเศรษฐกิจที่ปรากฏในพระสูตรต่างๆ มีอัครัญญสูตร และกฎทันตสูตร เป็นต้น รัฐหรือระบบการปกครองที่มีอยู่แล้วก็ได้รับมอบหมายให้มีบทบาทหน้าที่ที่จะมาช่วยให้การดำเนินการทางเศรษฐกิจของประชาชนเป็นไปได้อย่างมีคุณภาพ

การเปรียบเทียบทุนนิยมกับพุทธธรรม

จากที่อธิบายมาแล้ว เราพอเปรียบเทียบทุนนิยมกับพุทธธรรมได้ดังนี้

1. การเปรียบเทียบหลักการของทุนนิยมกับพุทธธรรม

ในด้านหลักการ ทุนนิยมกับพุทธธรรมมีความเหมือนและความแตกต่างที่สำคัญคือ

1) **ปัจเจกนิยมและจักรกลนิยมของทุนนิยมกับองค์รวมนิยมของพุทธธรรม** ปัจเจกนิยมของทุนนิยมที่ให้ความสำคัญแก่ปัจเจกบุคคล และปฏิเสธความมีจริงของสิ่งที่เรียกว่า “สังคม” หรือส่วนรวม รวมทั้งสนับสนุนจักรกลนิยมหรือแนวคิดแบบกลไกที่มองสรรพสิ่งแยกส่วนไม่มีความสัมพันธ์ต่อกัน จะขัดกับองค์รวมนิยมของพุทธธรรมที่ให้ความสำคัญแก่ทุกภาคส่วนรวมทั้งสังคมหรือส่วนรวมด้วยโดยเน้นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ แต่ในความเป็นจริงไม่ได้ขัดแย้งกันรุนแรงแม้จะมีนัยที่ต่างกันก็ตามที เพราะองค์รวมนิยมของพุทธธรรมยังให้ความสำคัญแก่ปัจเจกบุคคลไม่ได้น้อยไปกว่าปัจเจกนิยมและจักรกลนิยม

2) **เสรีนิยมของทุนนิยมกับพุทธธรรม** แม้เสรีนิยมจะไม่มีในพุทธธรรมโดยตรงอย่างไรในทุนนิยม และพุทธธรรมจะเน้นหน้าที่มากกว่าเรื่องสิทธิและเสรีภาพ แต่แนวคิดเรื่องหน้าที่ของพุทธธรรมกลับสนับสนุนให้คนไม่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น เพราะการละเมิดสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่นขัดกับลักษณะของหน้าที่ที่เป็นสิ่งที่ควรกระทำ กล่าวอีกอย่างก็คือ การละเมิดสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น “ไม่ใช่หน้าที่” ที่คนในสังคมควรทำ ตามหลักการของหน้าที่ ผู้ยึดถือเรื่องหน้าที่จึงไม่ควรละเมิดสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น

3) **ความเห็นแก่ตัวและความมีเหตุผลของทุนนิยมและพุทธธรรม** การที่ทุนนิยมเห็นว่า ธรรมชาติของมนุษย์เห็นแก่ตัวหรือเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว แต่ก็มีเหตุผลที่ทำให้มนุษย์สามารถดำเนินชีวิตทางเศรษฐกิจไปพร้อมกันได้ ไม่ได้ขัดกับพุทธธรรมอย่างรุนแรง เพราะอดัม สมิทก็ยอมรับว่ามนุษย์ยังมีคุณธรรมอย่างความเมตตาและความเห็นแก่ผู้อื่นด้วย และพุทธธรรมก็ยอมรับทัศนะของทุนนิยมที่ว่ามนุษย์มีความเห็นแก่ตัวเป็นลักษณะพื้นฐาน ดังที่พุทธศาสนายอมรับว่า มนุษย์รักตัวเองมากกว่าผู้อื่น ซึ่งมีพุทธพจน์ในปิยตรสูตรเป็นหลักฐานยืนยันความคิดนี้ (ขุ.อ. 25/41/254) เพียงแต่เห็นต่างออกไปว่า มนุษย์ยังมีความรักผู้อื่นอยู่ด้วย แม้บางครั้งจะอิงอยู่กับความเห็นแก่ตัวหรือความรักตัวเอง เหมือนความรักลูกของพ่อแม่อีกก็ตามที และมนุษย์ยังสามารถพัฒนาไปถึงระดับที่เห็นแก่ผู้อื่นมากกว่าตัวเองและทำลายความเห็นแก่ตัวเองได้อีกด้วย

4) **อรรถประโยชน์นิยม วัตถุประสงค์นิยม และบริโภคนิยมของทุนนิยมกับพุทธธรรม** การมุ่งแสวงหาอรรถประโยชน์ทางด้านวัตถุ เน้นการบริโภคสินค้าและบริการต่างๆ ของทุนนิยมก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ขัดกับพุทธธรรมที่เน้นเรื่องจิตใจ ศีลธรรม และคุณค่าทางจิตวิญญาณ ไม่ได้เน้นเรื่องวัตถุ แต่ในความเป็นจริงก็ไม่ได้ขัดกันรุนแรงถึงขนาดไปต่อกันไม่ได้เลย เพราะพุทธธรรมยังยอมรับความสำคัญของเรื่องวัตถุ และความจำเป็นของการบริโภค เพียงแต่ช่วยเสริมให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยการให้แนวทางที่มีคุณค่ามากขึ้นสำหรับการแสวงหาและการบริโภคทางวัตถุเหล่านั้น

5) **ความเหมาะสมที่สุดและความพอดีของทุนนิยมกับพุทธธรรม** แนวคิดของเศรษฐศาสตร์สวัสดิการที่แสวงหาความเหมาะสมที่สุดที่ทุกฝ่ายหรือทุกคนจะได้รับพึงพอใจสูงสุดจากการจัดสรรทรัพยากรและรายได้เป็นต้น ตามแนวคิดนี้ทุนนิยมให้ความสำคัญแก่ความพอดีในความหมายของความพอดีในการจัดสรรที่ไม่มีใครได้รับผลกระทบ และความพอดีหรือเท่ากันระหว่างอุปสงค์กับอุปทาน ซึ่งในแง่หนึ่งมีความคล้ายคลึงกับแนวคิดเรื่องทางสายกลางและความพอดีของพุทธธรรมที่สอนให้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบที่ไม่สุดโต่งเกินไป และไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน

6) **ศาสนา ศีลธรรม และจิตวิญญาณในทัศนะของทุนนิยมกับพุทธธรรม** จากที่ได้อภิปรายมาแล้ว เราได้พบว่า นักทุนนิยมจำนวนไม่น้อยรวมทั้งนักคิดทางด้านเศรษฐกิจและบริหารธุรกิจสมัยใหม่หลายคน ต่างก็เห็นความสำคัญของศาสนา ศีลธรรม และคุณค่าทางจิตวิญญาณในเรื่องของเศรษฐกิจ และพุทธธรรมที่มีประโยชน์อย่างมากสำหรับเรื่องเศรษฐกิจดังจะเห็นได้จากการนำพุทธธรรมไปใช้ในการดำเนินธุรกิจของนักธุรกิจชาวพุทธหลายคน

2. การเปรียบเทียบวิธีการของทุนนิยมกับพุทธธรรม

ในด้านวิธีการ ทุนนิยมกับพุทธธรรมมีความเหมือนและความต่างที่สำคัญคือ

1) **การแข่งขันของทุนนิยมและพุทธธรรม** ตามทัศนะของพระธรรมปิฎกหรือพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ในปัจจุบัน พุทธธรรมเชื่อว่า มนุษย์มีทั้งธรรมชาติของการแข่งขันและการร่วมมือ (พระธรรม

ปิฎก 2543ก, 102-103) กล่าวคือ พุทธธรรมยอมรับทั้งวิธีการแข่งขันและการร่วมมือกันที่ชอบธรรมหรือถูกต้องตามหลักศีลธรรม เพียงแต่จะเน้นความร่วมมือมากกว่าในฐานะเป็นวิธีการเชิงอุดมคติที่ควรได้รับการส่งเสริม เพราะนำไปสู่ระบบเศรษฐกิจที่มั่นคงและเป็นมิตรต่อกัน ซึ่งเมื่อว่าตามความคิดของทุนนิยมที่เป็นอุดมคติ การแข่งขันเสรีของทุนนิยมก็เป็นการแข่งขันที่ชอบธรรม

2) การลงทุนโดยมีผลกำไรเป็นเป้าหมายของทุนนิยมกับพุทธธรรม การลงทุนโดยมีผลกำไรเป็นเป้าหมายของทุนนิยมก็เป็นเรื่องที่ไม่ได้ผิดศีลธรรมโดยทั่วไปรวมทั้งพุทธศาสนาเพราะเมื่อลงทุนก็ต้องมีผลกำไรเพื่อให้สามารถดำเนินธุรกิจหรือดำรงชีวิตอยู่ได้ พุทธธรรมก็ยอมรับและพูดถึงการค้าขายแล้วได้กำไรไว้เช่นกัน เช่น ในกฎกัณฑ์ตสุตฺรที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้พระราชอาพระราชทานทุนแก่ผู้ระมัดระวังในพาณิชย์กรรม การแสวงหากำไรสูงสุด หากได้มาด้วยวิธีการที่สุจริตไม่ผิดศีลธรรม ก็เป็นเรื่องที่พุทธธรรมยอมรับได้เช่นกัน แม้พุทธธรรมจะไม่ได้เน้นกำไรสูงสุดเป็นเป้าหมายที่แท้จริง แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธการแสวงหากำไรในวิถีทางที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม นั่นคือการแสวงหากำไรต้องมีขอบเขต เช่นไม่ใช้วิธีการที่ทุจริต ไม่ค้ากำไรเกินควรจนเป็นการเอาเปรียบผู้อื่นหรือสังคม และผลกำไรต้องมีการแจกจ่ายไปสู่ผู้อื่นที่ร่วมผลิตอย่างเป็นธรรมและแจกจ่ายไปสู่สังคม หมายความว่า การค้ากำไรไม่ได้จับที่ตัวเอง แต่เป็นไปเพื่อกระจายผลผลิตกำไรไปส่วนรวม (ปรีชา ช่างขวัญยืน 2545, 51)

3) การบริหารและการจัดการแบบกลไกของทุนนิยมกับพุทธธรรม วิธีการบริหารและการจัดการแบบกลไกของทุนนิยมมีฐานอยู่บนแนวคิดเรื่องปัจเจกนิยมและจักรกลนิยมที่กล่าวมาแล้ว ความขัดแย้งระหว่างวิธีการบริหารและการจัดการแบบกลไกกับวิธีการแบบองค์รวมหรือแบบร่วมมือกันของพุทธธรรมจึงไม่ได้รุนแรงเช่นเดียวกัน เพราะมีความเป็นไปได้ที่จะบูรณาการวิธีการของพุทธธรรมให้เข้ากับวิธีการของทุนนิยม

4) การใช้กลไกตลาดการกระตุ้นการบริโภคและการออมของทุนนิยมกับพุทธธรรม การใช้กลไกตลาด รวมทั้งกลไกราคาในการแลกเปลี่ยนหรือกระจายสินค้าและบริการเป็นวิธีการที่พุทธธรรมยอมรับได้ หากเป็นการกระทำด้วยความชอบธรรมถูกต้องตามหลักศีลธรรม ไม่มีการคดโกงและเอาเปรียบกัน เพราะพุทธธรรมก็ยอมรับการแลกเปลี่ยนเช่นกัน ในทำนองเดียวกันการกระตุ้นการบริโภคซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องกลไกตลาด พุทธธรรมก็สามารถรับได้ หากเป็นการกระทำที่สุจริตหรือชอบธรรม ส่วนการออมนั้นเป็นเรื่องที่พุทธธรรมสอนให้ทำอยู่แล้ว เพียงแต่เป้าหมายหรือแรงจูงใจในการออมของพุทธธรรมมีส่วนที่ต่างจากของทุนนิยมอยู่ด้วย

5) บทบาทและหน้าที่ของรัฐบาลของทุนนิยมกับพุทธธรรม แนวคิดแบบปล่อยให้ทำตามใจของทุนนิยมรุ่นเก่าที่ไม่ให้รัฐหรือรัฐบาลเข้ามาก้าวล่วงการดำเนินธุรกิจของเอกชนขัดแย้งกับแนวคิดของพุทธศาสนาที่เห็นว่า รัฐหรือรัฐบาลควรเข้ามาช่วยเอกชนในการดำเนินธุรกิจ แต่แนวคิดของทุนนิยมรุ่นใหม่เห็นว่า รัฐควรเข้ามายุ่งเกี่ยวกับการทำธุรกิจของเอกชนด้วย ไม่ขัดแย้งกับแนวคิดของพุทธศาสนา ในภาพรวมจึงขัดแย้งกันเล็กน้อยเท่านั้น

แนวคิดในการใช้พุทธธรรมเพื่อดำเนินการทางเศรษฐกิจ

ในสังคมทุนนิยมปัจจุบันมีนักธุรกิจชาวพุทธที่ใช้พุทธธรรมเพื่อดำเนินการทางเศรษฐกิจอยู่จำนวนมากจากการให้สัมภาษณ์และข้อเขียนของนักธุรกิจชาวพุทธ เช่น พารณ อิศรเสนา ณ อยุธยา อธิการบดีกรมการ

ผู้จัดการใหญ่บริษัท ปูนซิเมนต์ไทย จำกัด ดนัย จันทรเจ้าฉาย ประธานเจ้าหน้าที่บริหาร บริษัท ดีซี คอนซัลแตนท์ แอนด์ มาร์เก็ตติ้ง คอมมูนิเคชั่นส์ จำกัด วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ กรรมการผู้จัดการ บริษัท เอส-เทล จำกัด ภาวิชญ์ ศรีวรรณวัฒน์ กรรมการผู้จัดการ บริษัท บั๊กกี้แพปรีค จำกัด สมเดช สุประดิษฐ์-อาภรณ์ ประธานกรรมการ บริษัท เอส เอ็น สपोर्टแวร์ จำกัด วัชรมงคล เบญจชนะฉัตร ประธานกรรมการ บริษัท บาคารูม ดีไซน์ และฉันทนา วัฒนารมย์ รองประธานบริหาร ฝ่ายการตลาดของบริษัท วอลโว่ คาร์ (ประเทศไทย) จำกัด เราสามารถสรุปแนวคิดในการใช้พุทธธรรมเพื่อดำเนินการทางเศรษฐกิจของนักธุรกิจชาวพุทธได้ดังนี้

1. เหตุผลของการนำพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินการธุรกิจ

เหตุผลหรือสาเหตุที่ทำให้นักธุรกิจชาวพุทธไทยจำนวนหนึ่งนำพุทธธรรมมาใช้ นั่นส่วนมากเป็นผลสืบเนื่องมาจากการปฏิบัติตามพุทธธรรมในชีวิตประจำวันด้วยความศรัทธาอยู่แล้ว และเป็นเพราะเห็นว่า พุทธธรรมสามารถนำมาใช้ได้ และสามารถทำให้ธุรกิจหรืองานที่ทำนั้นประสบความสำเร็จ อีกทั้งยังทำให้เกิดผลประโยชน์ และความสุขมากกว่าการดำเนินการธุรกิจตามหลักทุนนิยมที่มุ่งผลกำไรเป็นสำคัญ

2. หลักการสำหรับการนำพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินธุรกิจ

สำหรับหลักการที่ใช้สำหรับการนำพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินธุรกิจ เมื่อวิเคราะห์จากแนวคิดของนักธุรกิจชาวพุทธไทยหลายคนที่ได้้นำพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินธุรกิจของตนเองพบว่ามีความคล้ายคลึงกัน ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1) การใช้หลักธรรมที่เหมาะสมหรือเข้ากันได้กับบทบาทหน้าที่หรือภารกิจแต่ละอย่าง หมายความว่า นักธุรกิจชาวพุทธเหล่านี้จะเลือกใช้พุทธธรรมที่ตรงกับสิ่งที่ตนจะทำในด้านต่างๆ เช่น ในการบริหารการเงิน ก็เลือกใช้หลักสันโดษหรือความรู้จักพอ ความพอดี และความพอเพียง รวมทั้งหลักการใช้โภคทรัพย์ (โภควิภาค) ที่รู้จักการแบ่งทรัพย์สำหรับใช้และเก็บออมอย่างเหมาะสม และในการบริหารงานบุคคล ก็เลือกใช้พุทธธรรมเรื่องอคติสี่ พรหมวิหารสี่ สังคหวัตถุสี่ และทศพิธราชธรรม ที่ทำให้รู้จักเชื่อเพื่อช่วยเหลือผู้ร่วมงาน และพนักงาน ตลอดจนสามารถปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสมต่อคนเหล่านั้น ไม่ให้เกิดความลำเอียงและเสียความยุติธรรม แต่ก็มีนักธุรกิจชาวพุทธบางคนที่นำมาพุทธธรรมเหล่านี้มาใช้โดยอาจไม่รู้ว่าเป็นหลักธรรมชื่ออะไร เพราะไม่ได้ศึกษาคำสอนของพุทธศาสนามามากนัก หรือใช้โดยไม่ได้นึกถึงชื่อหรือรายละเอียดของหลักธรรมนั้นๆ ดังที่พารณ อิศรเสนา ณ อยุธยา กล่าวไว้ว่า ตนเองไม่เคยวิเคราะห์การทำงานของตัวเองที่ดำเนินตามหลักศีลธรรมแต่หลักการทำงานคือหลักการใช้ชีวิต “ทำหน้าที่ของตัวเองให้ดีที่สุด” (พารณ อิศรเสนา ณ อยุธยา 2550, 48-49)

2) การจะนำพุทธธรรมมาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพต้องอาศัยการฝึกฝนหรือหล่อหลอมมาเป็นเวลานานพอสมควร หมายความว่า คนที่จะนำพุทธธรรมมาใช้ได้จริงนั้น มักจะต้องได้ศึกษาอบรมตนเองด้วยการศึกษาและปฏิบัติธรรมมานาน จนเกิดการหล่อหลอมตัวเองในทางธรรม หรือมีความเข้าใจธรรมะอย่างลึกซึ้งจนเข้าไปอยู่ในสายเลือด เมื่อฝึกฝนตนเองมาได้ขนาดนี้ เมื่อจะทำอะไร จะดำเนินธุรกิจอย่างไร ก็จะนำพุทธธรรมไปใช้ได้ทันที เพราะมีแนวโน้มหรือแรงกระตุ้นที่จะทำเช่นนั้นอยู่แล้ว กล่าวอีกอย่างคือสามารถนำพุทธธรรมไปใช้ได้โดยอัตโนมัติ

3) การปรับแนวคิดของทุนนิยมให้เข้ากันได้กับแนวคิดของพุทธธรรม หมายความว่าต้องมีการเปลี่ยนแปลงแนวคิดบางอย่างของทุนนิยมให้พอไปกันได้กับแนวคิดทางเศรษฐกิจของพุทธธรรมหรือมีการปรับแนวคิดบางอย่างของทุนนิยมให้อ่อนลง เช่น แนวคิดที่ให้การแสวงหากำไรสูงสุด และการมองบุคลากรในบริษัทเป็นเพียงทรัพยากรชนิดหนึ่งตามแนวคิดแบบกลไกของทุนนิยม

4) การประยุกต์หรือตัดแปลงและขยายความพุทธธรรมให้เข้ากับการดำเนินธุรกิจโดยอาจนำแนวคิดตะวันตกมาปรับใช้ร่วมด้วยก็ได้ หมายความว่า เมื่อมีการประยุกต์คือตัดแปลง ขยายความคำสอนหรือปรับให้เข้ากับภารกิจงานที่ทำหรือบทบาทหน้าที่ต่างๆ ที่เกี่ยวกับการทำธุรกิจ จะทำให้สามารถนำพุทธธรรมมาใช้ได้มากขึ้น ซึ่งการประยุกต์หรือปรับหลักธรรมเพื่อนำมาใช้ในการดำเนินธุรกิจหรือการทำงานนี้อาจต้องยึดหลัก “ทางสายกลาง” คือปรับคำสอนให้อ่อนลง ไม่ให้เคร่งครัดหรือเข้มงวดตามความหมายเดิมของคำสอนที่อาจจะค่อนข้างเป็นอุดมคติ แต่ก็ต้องระวังไม่ให้อ่อนหรือหย่อนจนเกินไป คือผิดเพี้ยนจนไม่มีหลักการเดิมของคำสอนเหลืออยู่ นอกจากนี้ ยังอาจนำแนวคิดตะวันตกบางอย่างที่มีประโยชน์และไปกันได้กับแนวคิดของพุทธธรรมมาใช้ร่วมด้วยก็ได้

5) การนำพุทธธรรมมาใช้อย่างค่อยเป็นค่อยไป หลักการข้อนี้หมายความว่า การนำคำสอนของพุทธศาสนาใช้ในการดำเนินธุรกิจโดยไม่บังคับหรือเร่งรัดให้ผู้ร่วมงานต้องทำตามในทันที ซึ่งจะทำให้ผู้ร่วมงานไม่พอใจ รู้สึกอึดอัด เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างกะทันหัน และผู้ร่วมงานยังไม่เข้าใจหรือไม่รู้ผลดีของการนำพุทธธรรมมาใช้ แต่จะค่อยๆ นำมาใช้หรือให้ผู้ร่วมงานได้มีเวลาปรับตัวและค่อยๆ เรียนรู้ไปเรื่อยๆ ซึ่งจะทำให้การนำพุทธธรรมมาใช้มีโอกาสประสบความสำเร็จมากขึ้น เพราะผู้ร่วมงานมีเวลาในการเรียนรู้และฝึกฝน ยิ่งเมื่อเห็นผลดีของการนำพุทธธรรมมาใช้ ก็จะมีแรงบันดาลใจหรือกำลังใจที่จะปฏิบัติตามการนำพุทธธรรมมาใช้จึงต้องมีความใจเย็น สุขุม รอบคอบ ไม่ควรใจร้อน เร่งรีบทำ เร่งรัดให้ผู้อื่นทำตามตนเอง

6) การฝึกพนักงานโดยให้มีประสบการณ์ตรงด้วยตนเอง หลักการหนึ่งที่จะช่วยให้การนำพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินธุรกิจประสบผลสำเร็จ คือการสร้างสถานการณ์ให้พนักงานได้นำพุทธธรรมมาใช้บ่อยๆ จนเกิดความคุ้นเคยหรือซาบซึ้งไปเอง

7) การใช้กฎแห่งกรรมสร้างศรัทธาและแรงบันดาลใจเพื่อนำพุทธธรรมมาใช้ในการทำงาน การปลูกฝังความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมแก่พนักงานมีส่วนทำให้พนักงานเกิดแรงบันดาลใจอยากนำพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการทำงานของตน เพราะรู้สึกว่าได้ทำความดีและจะได้ผลดีตามมา ตัวผู้บริหารเองก็เช่นกัน เพราะในฐานะเป็นชาวพุทธ นักธุรกิจซึ่งเป็นเจ้าของธุรกิจต่างๆ ย่อมจะเป็นผู้ศรัทธาในคำสอนเรื่องกรรมและได้รับแรงบันดาลใจจากความเชื่อเรื่องกรรมทำให้เกิดความกระตือรือร้นในการปฏิบัติธรรม รวมทั้งการนำพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินธุรกิจของตนเองด้วย ตัวอย่างเช่น วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ เป็นผู้เชื่อมั่นในเรื่องกรรมและยึดหลักคำสอนเรื่องกรรมในการดำเนินธุรกิจ (วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2551)

3. การนำพุทธธรรมมาใช้ในด้านต่างๆ ของการดำเนินธุรกิจ

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะได้นำแนวคิดของนักธุรกิจชาวพุทธไทยที่ได้นำพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินธุรกิจเกี่ยวกับการดำเนินธุรกิจของตนเอง เพื่อเป็นตัวอย่างการประยุกต์ใช้พุทธธรรมต่อไป

1) **หลักการทั่วไปหรือปรัชญาพื้นฐานขององค์กร** การนำพุทธธรรมมามีส่วนร่วมในการกำหนดหลักการทั่วไปหรือปรัชญาพื้นฐานขององค์กรของนักธุรกิจชาวพุทธไทยมีประเด็นที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

(1) **การให้ความสำคัญแก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกคน** แนวคิดประการหนึ่งที่น่าจะถือได้ว่าเป็นหลักการทั่วไปหรือปรัชญาขององค์กรที่มีอิทธิพลของพุทธธรรมหรือสอดคล้องกับแนวคิดของพุทธศาสนาคือ การคำนึงถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholder) ทุกคนมีชาวบ้านเป็นต้น กล่าวอีกอย่างคือยึดผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นศูนย์กลาง (stakeholder orientation) แนวคิดนี้ตรงกับพุทธธรรมเรื่องปฏิจจสมุปบาทที่เห็นว่าสรรพสิ่งเป็นเครือข่ายโยงใยอิงอาศัยกัน โดยปฏิสេววัฒนธรรมของการทำธุรกิจในระบบทุนนิยมที่ว่า ผู้ถือหุ้น (shareholder) เป็นกลุ่มบุคคลสำคัญที่สุด การดำเนินธุรกิจบนปรัชญาข้อนี้จึงสอดคล้องกับพุทธธรรมซึ่งนอกจากจะตรงกับหลักปฏิจจสมุปบาทแล้วยังตรงกับหลักธรรมอีกหลายข้อของพุทธศาสนา เช่น หลักธรรมเรื่องทาน เมตตา และการสร้างประโยชน์ตน (อัตตทัตถะ) และประโยชน์ผู้อื่น (ปรตถะ)

(2) **การอยู่ในกรอบของคุณธรรมและศีลธรรมโดยมีคุณค่าทางจิตวิญญาณเป็นตัวนำทาง** คุณธรรมและศีลธรรมตามหลักคำสอนของพุทธศาสนาเป็นกรอบหรือหลักการสำคัญ ที่เป็นปรัชญาประการหนึ่งขององค์กร นักธุรกิจชาวพุทธที่เช่นเดียวกันต่างคำนึงถึงหลักคุณธรรมและศีลธรรมเสมอในการดำเนินธุรกิจของตน กล่าวคือการดำเนินธุรกิจต้องอยู่ในกรอบของคุณธรรมและศีลธรรม ไม่ละเมิดหรือทำลายคุณธรรมและศีลธรรมที่พุทธศาสนาสอน ดังนั้น นักธุรกิจชาวพุทธผู้นำพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินธุรกิจจะเป็นคนมีคุณธรรมมีความเมตตา และความซื่อสัตย์เป็นต้นและประกอบธุรกิจด้วยความโปร่งใส ไม่คดโกง หลอกลวง ไม่เอาเปรียบผู้อื่น และไม่ทำร้ายหรือทำลายผู้อื่น

(3) **การยอมรับความเปลี่ยนแปลงและการพยายามเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา** การยอมรับว่า สิ่งต่างๆ ไม่แน่นอน เปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ต้องเตรียมตัวเตรียมใจและเตรียมความพร้อมในการรับมือกับการเปลี่ยนแปลง โดยต้องพยายามเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาและปรับตัวให้เท่าทันความเปลี่ยนแปลง ถือเป็นปรัชญาสำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งสอดคล้องกับพุทธธรรมเรื่องอนิจจตาและคำสอนเกี่ยวกับเรื่องปัญญา ความรู้และการศึกษา เพราะการยอมรับความจริงเรื่องความไม่แน่นอนหรือความเปลี่ยนแปลงและการพยายามเรียนรู้อยู่ตลอดเวลาจะทำให้บริษัทหรือองค์กรรอดพ้นจากภัยพิบัติทางธุรกิจและมีความเจริญก้าวหน้าได้อย่างมั่นคง

2) **จุดหมาย** นักธุรกิจชาวพุทธทุกคนที่นำพุทธธรรมมาใช้จะนำพุทธธรรมมาช่วยกำหนดจุดหมายหรือเป้าหมายในการดำเนินธุรกิจด้วย โดยมีประเด็นที่สำคัญดังนี้

(1) **การผลิตสินค้าและบริการที่มีคุณภาพและมีประโยชน์ต่อผู้บริโภครวมทั้งสังคมและสิ่งแวดล้อม** จุดหมายของนักธุรกิจชาวพุทธจะมีความคล้ายคลึงกันในด้านการผลิตสินค้าและบริการที่มีคุณภาพสมราคา ไม่เอาเปรียบ หรือหลอกลวงผู้บริโภค อีกทั้งยังมีประโยชน์ต่อผู้บริโภค หรือสังคมและสิ่งแวดล้อมด้วย หรือน้อยก็ไม่น้อยไม่ทำลายหรือมีอันตรายต่อผู้บริโภค สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นจุดหมายที่วางอยู่บนหลักธรรมหลายข้อมีเรื่องความซื่อสัตย์จริงใจ และความเมตตากรุณาเป็นต้น

(2) **การทำงานเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นรวมทั้งพุทธศาสนา** การดำเนินธุรกิจตามแนวคิดพุทธธรรมยังมีจุดหมายที่ต้องการทำประโยชน์แก่ผู้อื่นโดยตรงด้วย กล่าวคือจุดประสงค์ไม่ได้อยู่ที่การผลิตสินค้าและบริการที่มีคุณภาพเท่านั้น แต่ยังอยู่ที่การคิดจะทำประโยชน์ต่อผู้อื่นอย่างไรโดยไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ด้วย ซึ่งคณิน จันทรเจ้าฉายเรียกว่า “จิตสาธารณะ”

(3) **การได้ฝึกฝนพัฒนาตนเอง** นักธุรกิจชาวพุทธผู้มีความรู้ทางด้านพุทธศาสนาจะเห็นว่า การทำงานก็คือการปฏิบัติธรรมหรือการฝึกฝนอบรมตนเอง เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตหรือคุณธรรมและศีลธรรมของตนเองให้สูงขึ้นโดยมีเป้าหมายทางด้านจิตวิญญาณเป็นจุดหมายสูงสุด นักธุรกิจเหล่านี้จะเห็นว่าความสุขได้เกิดขึ้นแล้วในขณะที่ทำงาน ไม่ต้องรอผลกำไรทางด้านโภคทรัพย์ รวมทั้งไม่ต้องกังวลผลที่จะตามมาว่า จะสำเร็จหรือล้มเหลว

(4) **การมีบุญเป็นกำไร** บุญหรือกุศลจัดเป็นจุดหมายอย่างหนึ่งในชีวิตตามอุดมคติของพุทธศาสนา เพราะการทำบุญนอกจากจะทำให้ได้วิบากหรือผลของบุญที่ค้างและเป็นความสุขแล้วยังทำให้ผู้กระทำเข้าถึงนิพพานอันภาวะแห่งความพ้นทุกข์และเป็นสุขที่แท้ อันเป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนา นักธุรกิจชาวพุทธจึงมีบุญเป็นจุดหมายมากกว่าที่จะเป็นกำไรที่เป็นทรัพย์สิน

(5) **การสร้างคนที่มีคุณภาพ** จุดหมายอีกประการหนึ่งของนักธุรกิจชาวพุทธคือการสร้างคนที่มีคุณภาพซึ่งคนที่จะสร้างหรือพัฒนาให้มีคุณภาพนี้หมายรวมเอาทั้งคนในบริษัทและประชาชน

3) **การดำเนินการ** นักธุรกิจชาวพุทธได้นำพุทธธรรมมาปรับใช้กับการดำเนินการหรือการดำเนินงาน ให้บริษัทหรือธุรกิจของตนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพดังตัวอย่างต่อไปนี้

(1) **การใช้สติ ปัญญา ความอดทน และความเพียรหรืออิทธิบาท 4** พุทธธรรมที่สำคัญสำหรับการดำเนินธุรกิจบนฐานของพุทธธรรมคือเรื่องสติ ปัญญา ความรู้ ความอดทน และความเพียรพยายาม เพราะคุณธรรมทางพุทธศาสนาเหล่านี้จะช่วยให้สามารถดำเนินกิจการไปได้อย่างถูกต้อง มั่นคง และมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังรองรับการทำตามพุทธธรรมข้ออื่นๆ ด้วย

(2) **การดำเนินการภายในกรอบของเบญจศีลและเบญจธรรม** เบญจศีลหรือศีลห้าเป็นศีลธรรมขั้นพื้นฐานที่มาคู่กับเบญจธรรมอันเป็นคุณธรรมที่มาคู่กับการถือเบญจศีลเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่นักธุรกิจชาวพุทธโดยทั่วไปนำมาใช้ในการดำเนินธุรกิจ เพราะเบญจศีลเป็นศีลธรรมขั้นพื้นฐานที่ต้องมีในการดำเนินชีวิตทุกแง่มุมอยู่แล้ว ซึ่งเมื่อพยายามปฏิบัติเบญจศีลจะเท่ากับได้ปฏิบัติเบญจธรรมที่เป็นคู่ตรงข้ามด้วย

(3) **การดำเนินงานด้วยการประหยัดและการทำงานอย่างละเอียดรวดเร็ว** คำสอนเรื่องการประหยัดและการทำงานรอบคอบและไม่ให้คั่งค้างที่เรียกว่า “การทำงานไม่ให้อากุล” ซึ่งเป็นมงคลข้อหนึ่งในมงคล 38 ก็นำมาใช้ในการดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพได้เช่นกัน

4) **การบริหาร** การบริหารงานในด้านต่างๆ เช่น การบริหารบุคคล และการบริหารการเงิน เป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งในการดำเนินธุรกิจที่นักธุรกิจชาวพุทธนำพุทธธรรมมาใช้กันมากและได้ผลดี หลักธรรมที่นำมาใช้ก็มีหลายอย่าง แต่มักเลือกใช้หลักธรรมคล้ายคลึงกัน ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

(1) **การบริหารด้วยพรหมวิหารสี่ สังคหวัตถุสี่ และอคติ** พรหมวิหารสี่คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ใหญ่ซึ่งรวมถึงผู้บริหารและนักปกครองทั้งหลายอยู่แล้ว จึงเป็นหลักธรรมที่นักธุรกิจหรือนักบริหารที่เป็นชาวพุทธนิยมนำมาใช้กันโดยทั่วไป โดยมักจะใช้ร่วมกับหลักธรรมหรือข้อปฏิบัติอีกชุดหนึ่งคือสังคหวัตถุสี่อันเป็นคุณธรรมที่ใช้ในการยึดครองใจคนอื่นได้แก่ ทาน (การให้) ปิยวาจา (การพูดด้วยถ้อยคำไพเราะ) อิตถจริยา (การทำประโยชน์ต่อผู้อื่น) และสมานัตตตา (การวางตัวเหมาะสมและเสมอต้นเสมอปลาย) แต่อาจไม่ค่อยได้รับการเผยถึงเหมือนกับพรหมวิหารสี่ นอกจากนั้น การใช้หลัก

พรหมวิหารสี่และสังคหวัตถุสี่ที่ถูกต้องก็ต้องเป็นไปตามหลักกรรมเรื่องอคติคือความไม่ลำเอียงด้วยเหตุแห่งความรัก ความเกลียด หรือความหลง ด้วย

(2) **การบริหารด้วยการยอมรับความจริง** ในการบริหารงาน สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปได้ทั้งด้านดีและด้านไม่ดี การยอมรับความจริงและพยายามปรับปรุงแก้ไขต่อไปจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งประการหนึ่ง ซึ่งตรงกับคำสอนเรื่องตถตา (ความเป็นเช่นนั้นเอง) ที่สอนให้คนยอมรับความเป็นจริงในธรรมชาติที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่อยู่ในวิสัยที่เราจะควบคุมบังคับให้ได้ตั้งใจไปเสียทั้งหมด

(3) **การบริหารโดยยึดคำสอนเรื่องกรรม** คำสอนเรื่องกรรมเป็นหลักความยุติธรรมของพุทธศาสนา จึงเป็นคำสอนที่นอกจากกระตุ้นให้คนทำงานด้วยคุณธรรมและศีลธรรมแล้ว ยังเป็นหลักสำหรับการบริหารด้วย คือการบริหารด้วยความยุติธรรม พนักงานคนใดทำงานเช่นไร ก็ควรได้ผลตอบแทนสมกับที่เขาทำนั้น และเป็นหลักในการบริหารในแง่ที่ว่า การบริหารที่มีปัญหาแสดงถึงกรรมหรือการบริหารที่ผิดพลาด ต้องสร้างกรรมใหม่เพื่อแก้ปัญหา

(4) **การบริหารด้วยการลดตัวตนและคิดถึงผู้อื่น** คำสอนทางพุทธศาสนาที่มุ่งให้เราลดความยึดติดตัวตนอันรวมถึงสถานภาพ และสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับตัวเองนอกจากจะทำให้ตนเองหมดทุกข์ได้แล้วยังเป็นเทคนิคอย่างหนึ่งที่น่ามาใช้ในการบริหารงานได้

(5) **การบริหารด้วยหลักอริยสัจสี่** อริยสัจสี่นอกจากจะเป็นหลักปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ที่นิยมนำมาเป็นหลักการแก้ปัญหาแนวพุทธแล้ว ยังสามารถนำมาใช้ในการบริหารงานอย่างการบริหารบุคคลได้ เพราะการบริหารที่มีปัญหาที่ต้องแก้ไขเช่นกัน

(6) **การบริหารด้วยพุทธธรรมผสมผสานกับวิธีบริหารสมัยใหม่หรือแบบอื่น** การนำพุทธธรรมมาใช้ในการบริหารไม่จำเป็นต้องใช้พุทธธรรมเพียงอย่างเดียว แต่ยังสามารถนำวิธีบริหารแบบสากลหรือสมัยใหม่ของตะวันตกหรือวิธีบริหารแบบอื่นๆ ที่ไม่ใช่วิธีของพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ร่วมด้วยได้โดยไม่มีอะไรขัดแย้งกัน แต่กลับทำให้การบริหารได้ผลยิ่งขึ้น

5) **การพัฒนาบุคลากร** นักธุรกิจชาวพุทธมักจะนำพุทธธรรมมาใช้ในการพัฒนาบุคลากรโดยจัดให้บุคลากรได้รับการฝึกอบรมธรรมะในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะการให้เข้ารับการฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐาน ทั้งนี้เพื่อพัฒนาจิตใจหรือคุณธรรมและศีลธรรมในตัวบุคลากรของบริษัท ซึ่งจะส่งผลต่อประสิทธิภาพในการทำงานเป็นอย่างมาก

6) **วัฒนธรรมองค์กร** คำสอนสำคัญทางพุทธศาสนาที่นักธุรกิจชาวพุทธนำมาใช้ในเรื่องวัฒนธรรมองค์กรซึ่งหมายถึงค่านิยมหรือแนวคิดที่เป็นมาตรฐานของการทำงานของทุกคนในบริษัทหรือองค์กรมีดังนี้

(1) **วัฒนธรรมแห่งสติ** สติเป็นสิ่งสำคัญในการทำงาน เพราะการมีสติหมายถึงการมีความรอบคอบหรือไม่ประมาทในการทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ทรงเห็นความสำคัญของสติหรือความไม่ประมาท (ธปฺปมาทะ) ในการทำหน้าที่ต่างๆ ด้วยเช่นกัน ดังที่พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า ให้ทำหน้าที่ด้วยความไม่ประมาท (ที.ม. 10/218/166) นักธุรกิจชาวพุทธหลายคนให้ความสำคัญแก่เรื่องสติเป็นอย่างมาก เช่น ดนัย จันทรเจ้าฉาย (สัมภาษณ์ 20 พฤศจิกายน 2551)

(2) **วัฒนธรรมแห่งการให้** การให้เป็นคำสอนสำคัญระดับพื้นฐานของพุทธธรรม เป็นคุณธรรมที่จะยึดครองจิตใจผู้ที่เกี่ยวข้องและสร้างความเป็นมิตรกับคนทั่วไป จึงเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่งในการดำเนินธุรกิจ หากได้นำมาเป็นวัฒนธรรมองค์กรจะเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานให้ดียิ่งขึ้น ซึ่งนักธุรกิจชาวพุทธก็นิยมนำคำสอนนี้มาใช้ในบริษัทของตน

(3) **วัฒนธรรมแห่งการทำงานแบบร่วมมือกัน** นักธุรกิจชาวพุทธใช้การทำงานแบบช่วยกันคิดช่วยกันทำที่เรียกว่า “ทำงานเป็นทีม” การทำงานแบบร่วมมือกันสอดคล้องกับคำสอนเรื่องความสามัคคีและเรื่องสังคหวัตถุที่สอนให้ช่วยเหลือกัน โดยอิงอยู่บนแนวคิดเรื่องปัจเจกสัมปบาทที่สอนให้เห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ซึ่งเราจะต้องทำให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาติข้อนี้จึงจะได้ประโยชน์

(4) **วัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้** ความรู้เป็นสิ่งสำคัญในทุกเรื่องของชีวิต ในการดำเนินธุรกิจที่เช่นกัน นักธุรกิจหรือผู้บริหารต้องมีความรู้ที่จำเป็นสำหรับการดำเนินธุรกิจที่ตนเองจะทำหรือกำลังทำอยู่ ความรู้เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญเช่นกัน ดังปรากฏในคำสอนต่างๆ มีเรื่องความเป็นพหูสูตอันเป็นมงคลข้อหนึ่งในมงคล 38 เป็นต้น

7) **การผลิต** การผลิตสินค้าและบริการตามหลักพุทธธรรมของนักธุรกิจชาวพุทธ จะคล้อยตามแนวคิดและวิธีการในด้านจุดหมายและการดำเนินการ คือการผลิตสินค้าและบริการที่มีคุณภาพสมราคา ไม่มีการเอาเปรียบ ไม่มีการคดโกงหลอกลวง และต้องไม่มีผลเสียต่อผู้อื่น สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งตรงกับหลักธรรมหลายอย่างมีเรื่องความซื่อสัตย์ เบญจศีล เบญจธรรม และปัจเจกสัมปบาท เป็นต้น นอกจากนี้ การปฏิบัติตามหลักธรรมต่างๆ มีทศ 6 เป็นต้นในพุทธศาสนายังทำให้การผลิตเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

8) **การตลาด** ในด้านการตลาดหรือการกระจายสินค้าและบริการ การทำให้สินค้าและบริการเป็นที่ต้องการของผู้บริโภคเป็นสิ่งสำคัญข้อหนึ่งของกิจการดำเนินธุรกิจ ซึ่งเป็นเรื่องที่มีการแข่งขันกันสูง นักธุรกิจชาวพุทธจะทำการตลาดโดยคำนึงถึงการอยู่ร่วมกันฉันมิตร หรือการอิงอาศัยกันตามแนวคิดเรื่องปัจเจกสัมปบาทของพุทธศาสนา รวมทั้งให้ความสำคัญแก่เรื่องทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในทำนองเดียวกับเรื่องการผลิต

4. หลักการและวิธีการของแนวคิดในการใช้พุทธธรรมเพื่อดำเนินการทางเศรษฐกิจ

จากข้อมูลที่ได้อภิปรายมานั้น เราอาจสรุปได้ว่า หลักการและวิธีการใช้พุทธธรรมเพื่อดำเนินการทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะธุรกิจของนักธุรกิจชาวพุทธมีสาระสำคัญอยู่ 5 ประเด็นคือ

1) การใช้พุทธธรรมที่เกี่ยวกับศีลธรรมหรือจริยธรรมเป็นกรอบหรือพื้นฐานทางศีลธรรมเพื่อกำหนดแนวทางการดำเนินการทางธุรกิจที่ถูกต้องตามหลักศีลธรรมของพุทธศาสนาและไม่ก่อให้เกิด โทษทั้งแก่ตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อม เช่น การยึดหลักสัมมาอาชีวะและเบญจศีลเป็นกรอบสำหรับการดำเนินงานในด้านต่างๆ รวมทั้งการไม่ทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

2) การใช้พุทธธรรมที่เกี่ยวกับคุณธรรมในการบริหารงาน ซึ่งทำให้บรรยากาศและความสัมพันธ์ในที่ทำงานและความสัมพันธ์กับบุคคลหรือองค์กรภายนอกเป็นไปอย่างมีคุณภาพ มีความยุติธรรมและมีประสิทธิภาพ เช่น การปฏิบัติตามหลักพรหมวิหาร สังคหวัตถุ และอคติ ซึ่งทำให้สามารถยึดครองจิตใจของผู้ที่เกี่ยวข้องได้เป็นอย่างดี

3) การใช้หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวกับสังขธรรมในการกำหนดนโยบายขององค์กร หรือกำหนดทิศทางการทำงาน และการพัฒนาองค์กร เช่น การยอมรับความจริงเรื่องความเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาองค์กรตลอดเวลา

4) การประยุกต์ใช้พุทธธรรมที่เกี่ยวกับวิธีการในการดำเนินการทางธุรกิจ ซึ่งช่วยให้การดำเนินงานหรือการทำงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากขึ้น เช่น การใช้วิธีการแบบอริยสังสี่ในการบริหารงาน

5) การใช้พุทธธรรมที่เกี่ยวกับอุดมคติหรือจุดหมายของชีวิตในการกำหนดจุดหมายของการดำเนินการทางธุรกิจ เช่น การถือบุญเป็นกำไรมากกว่าทรัพย์สิน และการถือว่าการทำงานคือการปฏิบัติธรรมหรือการพัฒนาตนเอง

หลักการและวิธีการของแนวคิดในการนำพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินการทางธุรกิจจึงเป็นการพยายามใช้แนวคิดหรือคำสอนของพุทธศาสนาในด้านต่างๆ มาเป็นแนวทางในการดำเนินงานในด้านต่างๆ ทั้งในลักษณะเป็นหลักการหรือกรอบสำหรับการทำงานหรือเป็นวิธีการในการทำงาน ซึ่งมีความสอดคล้องกับหลักการและวิธีการของพุทธศาสนาเป็นอย่างดี

ความเป็นไปได้ของการนำพุทธธรรมไปใช้ในสังคมทุนนิยม

จากที่อภิปรายมาทั้งหมดคงพอมองเห็นแล้วว่า มีความเป็นไปได้ที่จะนำพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินเศรษฐกิจในสังคมทุนนิยม โดยมีเหตุผลที่ขอกกล่าวโดยสรุปดังนี้

1) เมื่อว่าตามแนวคิดที่เป็นอุดมคติของทุนนิยมหรือก็คือทุนนิยมบริสุทธ์ ทุนนิยมกับพุทธธรรมที่เกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจไม่ได้ขัดกันรุนแรงถึงขนาดไปด้วยกันไม่ได้เลยดังที่อภิปรายมาแล้วนั้น เราสามารถนำแนวคิดทั้งสองมาบูรณาการเข้าหากันได้ โดยปรับเปลี่ยนแนวคิดบางอย่างที่ต่างกันให้อ่อนลงแล้วนำแนวคิดของอีกฝ่ายหนึ่งมาเสริม เช่น การปรับแนวคิดของทุนนิยมเรื่องการแสวงหากำไรสูงสุดให้อ่อนลงเหลือเพียงการแสวงหากำไรที่ชอบธรรม แล้วนำแนวคิดของพุทธศาสนาเรื่องความมีเป้าหมายหลักอยู่ที่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและผู้อื่นมาเสริม ทำให้การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจมีทั้งมิติทางโลกและทางธรรม ทั้งทางวัตถุและทางจิตใจ อันจะนำไปสู่เศรษฐกิจและการพัฒนาแบบยั่งยืน

2) เมื่อว่าตามระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่ใช้กันอยู่จริงในปัจจุบันซึ่งมีลักษณะผสม ไม่ใช่ทุนนิยมบริสุทธ์ พุทธธรรมก็ไม่ได้ขัดแย้งกับระบบทุนนิยมแบบผสมนี้ เพราะเมื่อมองในภาพรวม ระบบทุนนิยมผสมยังยอมรับเรื่องศีลธรรม และแนวคิดที่เกี่ยวกับเรื่องการบริหารที่เป็นธรรมและการให้รัฐเข้ามาเกี่ยวข้องกับการดำเนินธุรกิจของเอกชนก็เข้ากันได้เป็นอย่างดีกับแนวคิดของพุทธศาสนา ถึง แม้จะมีการดำเนินเศรษฐกิจในทางชั่วร้ายซึ่งทำให้เกิดทุนนิยมสாமานย์ แต่จะเห็นว่า การกระทำดังกล่าวเป็นเรื่องของคนบางคนหรือบริษัทบางกลุ่มบางบริษัท ไม่ใช่ทั้งหมดเป็นเช่นนั้น และถ้าหากผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองต้องการแก้ไขปัญหาดังกล่าว พุทธธรรมก็เป็นแนวคิดหนึ่งที่สามารถนำมาช่วยแก้ปัญหาดังกล่าวได้ เพราะปัญหาดังกล่าวเกิดมาจากความเห็นแก่ตัวที่ไม่ได้มองการณ์ไกล ซึ่งพุทธธรรมจะสามารถช่วยชี้ให้เห็นประโยชน์ในระยะยาวของการดำเนินธุรกิจที่มีฐานบนคุณธรรมและศีลธรรม รวมทั้งการบริหารแบบองค์รวมที่ให้ความสำคัญแก่ทุกสิ่งที่อยู่ทั้งภายในและภายนอกบริษัทรวมทั้งวิธีการคิดในระยะยาวอีกด้วย

3) ข้อเท็จจริงที่ว่าเมืองค์กรหรือบริษัทต่างๆ จำนวนไม่น้อยทั่วโลกยังให้ความสำคัญแก่เรื่องศีลธรรมและไม่ได้เน้นกำไรเป็นที่ตั้งเป็นหลักฐานอีกประการหนึ่งที่แสดงว่า พุทธธรรมสามารถนำมาใช้ในการดำเนิน

ธุรกิจได้เช่นกัน เพราะสิ่งที่บริษัทเหล่านั้นกระทำแม้จะไม่ได้มาจากความเชื่อทางพุทธศาสนาแต่ก็มีความคล้ายคลึงหรือเข้ากันได้กับแนวคิดของพุทธศาสนา เช่น การช่วยเหลือสังคมของบริษัทเหล่านั้นก็ตรงกับคำสอนเรื่องความเมตตาการุณาและการให้ทานของพุทธศาสนา

4) ข้อเท็จจริงที่ว่าบริษัทหลายแห่งนำพุทธธรรมไปใช้ หรือมีผู้บริหารบริษัทที่เป็นชาวพุทธได้นำพุทธธรรมไปใช้ในการดำเนินธุรกิจจริง เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงว่า พุทธธรรมสามารถนำมาใช้ในการดำเนินธุรกิจหรือการดำเนินการทางเศรษฐกิจได้จริง ดังที่ได้อภิปรายมาแล้ว

5) การที่ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสามารถนำไปใช้ได้จริงจนปรากฏเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปในสังคมไทยแสดงว่า พุทธธรรมก็สามารถนำไปใช้ได้เช่นกัน เพราะปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีความสอดคล้องหรือได้รับอิทธิพลจากพุทธธรรมอย่างชัดเจน หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ พุทธเศรษฐศาสตร์ที่เป็นเศรษฐศาสตร์แห่งความพอเพียงเช่นกัน

6) พุทธธรรมสอนเกี่ยวกับเศรษฐกิจไว้ทุกด้านทั้งด้านการผลิต การตลาดหรือการกระจาย และการบริโภค มีคำสอนและข้อปฏิบัติมากมายที่สามารถเลือกใช้ได้ตามความเหมาะสมและความสามารถของแต่ละคน ดังนั้น อย่างน้อยชาวพุทธก็สามารถนำพุทธธรรมมาใช้ในกิจกรรมด้านเศรษฐกิจในชีวิตประจำวันของตนได้ไม่มากนักน้อย เพราะมีบางกิจกรรมที่สามารถทำได้ไม่ยากจนเกินไป เช่น ในการบริโภค ชาวพุทธสามารถนำพุทธธรรมว่าด้วยการรู้จักประมาณ การรู้จักคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม การประหยัด และการออม มาใช้ในชีวิตประจำวันของตน จะมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละคน ยิ่งทำได้มาก ก็ยิ่งมีประโยชน์แก่ตนเองและสังคมมากขึ้น

ดังนั้น จึงมีความเป็นไปได้หรือในความเป็นจริงได้เป็นไปได้แล้วสำหรับการนำพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินการทางเศรษฐกิจในสังคมทุนนิยมปัจจุบัน ซึ่งจะนำมาใช้ได้มากหรือน้อยเพียงไรก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยหรือเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง เช่น ความสามารถของผู้บริหาร และลักษณะของงาน

สรุป

จากที่อภิปรายมา จึงพอกล่าวได้ว่า พุทธธรรมไม่ได้ขัดแย้งกับแนวคิดทุนนิยมหรือเสรีนิยมอย่างรุนแรงจนไปด้วยกันไม่ได้ โดยเฉพาะหากทุนนิยมนั้นไม่มีลักษณะสุดโต่ง เช่น ไม่มีความโลภมาก เพราะแม้จะมีความต่างกันอยู่มากพอสมควรแต่ก็มีบางส่วนคล้ายกันและมีความเป็นไปได้ที่จะปรับแนวคิดของทุนนิยมให้อ่อนลงจนไม่ขัดแย้งกันรุนแรง และแนวคิดในการใช้พุทธธรรมเพื่อดำเนินการทางเศรษฐกิจของนักธุรกิจชาวพุทธก็แสดงให้เห็นความเป็นไปได้ที่จะนำพุทธธรรมไปใช้ในการดำเนินการทางเศรษฐกิจในสังคมทุนนิยมปัจจุบัน

หนังสืออ้างอิง

ภาษาไทย

ก. หนังสือและบทความในหนังสือ

- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2539. **ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). 2543. **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ**. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.
- พารณ อิศรเสนา ณ อยุธยา. 2550. **ป็นคนไทยเป็นพลเมืองโลก**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิไทยคม.
- วิทยากร เชียงกุล. 2542. **เศรษฐศาสตร์มิติใหม่**. กรุงเทพฯ : โครงการวิถึทรรศน์.
- วีระ สมบูรณ์. 2550. **แบบแผนและความหมายแห่งองค์รวม**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- สัมมาสัมพุทธสาวก. 2531. **เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ**. กรุงเทพฯ : อีระการพิมพ์.
- อภิชาติ พันธเสน. 2544. **พุทธเศรษฐศาสตร์: วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาร**. 2538. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ข. งานวิจัยและวิทยานิพนธ์

- ปรีชา ช้างขวัญยืน. 2545. “ทุนนิยมกับพุทธศาสนา,” ในวารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2545): 4-96.
- สุนทรภรณ์ เตชะพะโลกุล. 2534. **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธกับวิถีทางพัฒนาของไทย**. กรุงเทพฯ : วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ค. สัมภาษณ์

- दनัย จันท์เจ้าฉาย. ประธานเจ้าหน้าที่บริหาร บริษัท ดีซี คอนซัลแทนส์ (ประเทศไทย) จำกัด. สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2551.
- วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ. กรรมการผู้จัดการ บริษัท เอสเทล จำกัด. สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2551.

ภาษาอังกฤษ

- Beauchamp, Ton L. and Bowie, Norman E. 1993. **Ethical Theory and Business**. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Heywood, Andrew. 1998. **Political Ideologies: An Introduction**. Hampshire: Macmillan Press.
- Shand, Alexander H. 1990. **Free Market Morality: The political economy of the Austrian school**. London: Routledge.